

Univerzita Karlova

Fakulta sociálních věd

Institut sociologických studií

Diplomová práce

Bc. Michaela Holek Převorovská

Vývoj pracovního a vzdělanostního trhu dle soudobých sociálních a futurológických věd

Development of the labor and education market according to contemporary
social and futurological sciences

Praha 2019

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Jan Balon, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou/rigorózní práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 31. July 2019

Michaela Holek Převorovská

Abstrakt

Diplomová práce se zaměřuje na téma budoucnosti vzdělanostních a pracovních trhů, které sleduje skrze optiku dvou vědních perspektiv – sociálních věd a futurologických věd. Cílem je popsat náhled těchto dvou disciplín na budoucí vývoj těchto dvou specifických trhů a zmapovat předpokládané scénáře budoucího vývoje. Pohled obou vědních disciplín je představen skrze kvalitativně zpracovaná odborná periodika. Hlavním tématem, kterým se autoři obou vědních disciplín zabývali, byl vliv technologického pokroku na budoucnost pracovních trhů a změny v zanikání a vzniku pracovních míst. Dalším důležitým prvkem je propojenost a sdílení, které umožňují moderní digitální platformy, informace, postupy, vzdělávání, překonávají omezení času a prostoru a mohou být využita každým, kdo má k přístup k potřebným technologiím.

Klíčová slova

vzdělávání, trh práce, profese, schopnosti, představa budoucnosti, modernizace, vývoj

Abstract :

The thesis focuses on the topic of the future of education and labor markets, which follows through the perspective of two scientific perspectives - social sciences and futurological sciences. The aim is to describe the view of these two disciplines on the future development of these two specific markets and to map the expected scenarios of the future development. The view of both disciplines is presented through qualitatively elaborated professional periodicals. The main topic addressed by the authors of both scientific disciplines was the impact of technological progress on the future of the labor markets and changes in the disappearance and creation of jobs. Another important element is connectivity and sharing. They enable modern digital platforms, information, procedures, education, overcome time and space constraints, and can be used by anyone with access to the necessary technology.

Keywords:

education, labour market, professions, skills, images of the future, modernization, development

OBSAH

1 ÚVOD.....	1
2 VÝCHODISKA DIPLOMOVÉ PRÁCE.....	2
2.1 HISTORIE VÝVOJE PRACOVNÍHO TRHU.....	3
2.2 PRACOVNÍ TRH.....	4
2.3 VZDĚLANOSTNÍ TRH A VZDĚLANOSTNÍ STRUKTURA ČR.....	5
2.4 VZTAH VZDĚLÁNÍ A PRACOVNÍHO UPLATNĚNÍ.....	6
2.5 SOUDOBÉ GENERACE A JEJICH PŘÍSTUP KE VZDĚLÁVÁNÍ A PRÁCI.....	8
2.6 PROGNÓZA BUDOUCÍHO VÝVOJE V EU.....	12
2.7 OPTIKA SOCIÁLNÍCH VĚD.....	16
2.7.1 SOUDOBÉ TEORIE VZDĚLANOSTNÍHO A PRACOVNÍHO TRHU.....	16
2.7.2 POJETÍ PRÁCE V DÍLECH KLASICKÝCH SOCIOLOGŮ.....	21
2.7.2.1 KARL MARX.....	22
2.7.2.2 MAX WEBER.....	23
2.7.2.3 EMILE DURKHEIM.....	25
2.8 OPTIKA FUTUROLOGICKÝCH VĚD.....	26
3 PRAKTICKÁ ČÁST DIPLOMOVÉ PRÁCE.....	31
3.1 SCÉNÁŘE MOŽNÉHO BUDOUCÍHO VÝVOJE DLE JOURNAL OF FUTURE STUDIES.....	33
3.2 SCÉNÁŘE MOŽNÉHO BUDOUCÍHO VÝVOJE DLE SOCIOLOGICAL REVIEW.....	38
4 SHRUTÍ POROVNÁNÍ PŘEDPOKLADŮ VÝVOJE DLE FUTURISTICKÝCH A SOCIÁLNÍCH VĚD.....	41
5 DISKUZE NEDOSTATKŮ DIPLOMOVÉ PRÁCE.....	43
6 ZÁVĚR.....	43

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:	45
-------------------------------------	-----------

1 Úvod

Tématem mé diplomové práce je *Vývoj pracovního a vzdělanostního trhu dle soudobých sociálních a futurologických věd*. V soudobém světě patří úvahy nad pracovními či vzdělanostními trhy k častým tématům mnoha fór veřejného dění. Nezřídka se tímto tématem zabývají vysokoškolští studenti ze sociálně-vědních oborů ve svých závěrečných či průběžných pracích, celá řada vysokoškolských oborů má kurzy, které se těmito – nebo příbuznými – obory zabývají. O aktuálnosti tématu svědčí skutečnost, že takřka každý jedinec žijící v soudobém moderním světě je tímto tématem dotčen. Nemohu popřít, že téma jsem zvolila právě z důvodu, že téma budoucnosti je právě tím co se mne osobně velice dotýká, a to zejména pokud zohledním propojení studijního a profesního života. Prvotním podmětem pro tématické ukotvení se pro mne stala kniha *Má kapitalismus budoucnost* (2016 Wallerstein et al.), od kolektivu významných soudobých autorů, rozebírána na jednom ze seminářů, která spočívá v zamyšlení význačných soudobých sociologů nad budoucností společenského uspořádání, ve kterém v současné době žijeme. V soudobém akademickém prostředí patří úvahy týkající se budoucnosti vzdělávání a následného uplatnění na pracovních trzích k častým tématům propojených s politickými zájmy, a to napříč různorodými vzdělávacími obory. V českém diskurzu patří mezi oblíbená témata diskuzi budoucnost řemesel, diskuze nad uplatněním absolventů společenskou-vědních oborů ve srovnání s tzv. technickými nebo přírodovědnými obory. Z vlastní zkušenosti vím, jak jsme byli na prvních přednáškách na bakalářském studiu konfrontováni s nutností obrnit se trpělivostí týkající se nesčetných dotazů ohledně předmětu studia a možného budoucího uplatnění.

Diskuze týkající se studií a následného uplatnění absolventů nejrozličnějších oborů a stupňů vzdělání probíhají na rozmanitých společenských fórech. Díky širokému záběru se k tématu vyjadřují nejen zástupci společensko-vědních oborů, ale také takřka každý, neboť se jedná o jedno z mnoha celospolečenských témat doslovně se dotýkající každého jednotlivce.

Cílem, který jsem si pro svou diplomovou práci vytyčila, je přispět k diskuzi zabývající se tématem vývoje vzdělanostního a pracovního trhu, a to za pomoci optik dvou vědních disciplín. Jak sociální, tak futuristické vědy mají nepochybně k tématu mnohé co říci. Srovnání těchto dvou optik může přinést komplexnější pohled. Cílem je zmapovat jeden z možných budoucích scénářů. Přičemž použití různorodých optik je nástrojem,

který přináší řadu výhod, a lepší možnost mnohovrstevnatého uchopení zkoumaného tématu. Soudobá společnost, jak ji nyní známe, je výsledkem neustále probíhajících procesů či jejich dopadů. Modernizace, urbanizace, globalizace, vývoj vědy a techniky, demografické změny, změny hodnotových orientací, změny v komplexitě práce a její organizace nebo robotizace, v současné době máme celou řadu označení pro různorodé procesy, které přispívají k utváření neustále se měnící reality naší společnosti. Tyto procesy mají více či méně přímý dopad na veškeré dimenze života společnosti. Nelze mít pochyb, že profesní život je pro takřka každého jednotlivce velice důležitou součástí života, společně s předchozí přípravou na budoucí profesní život tvoří dvojici *trhů*, které mají v naší společnosti velice specifickou roli.

„*V jaké společnosti vlastně žijeme*“ název i úvodní věta knihy Armina Pongse (2000: 15), která mapuje odpovědi na tuto otázku řady předních sociologů. Abychom pochopili společnost, která je naší denní realitou, musíme se na ni podívat hlouběji a prozkoumat vše co formuje všední život. Pro pochopení reality dneška a snahu uchopit možný budoucí scénář se musíme podívat i do naší minulosti, která může přinést mnoho poznatků. Nikdo s jistotou nezná budoucnost, budoucí vývoj lidské společnosti, budoucí podobu jednotlivých dimenzí každodennosti života. Přesto, předvídaní budoucnosti je staré jako lidstvo samo. V každé historické epoše a v každém lidském společenství existovali jedinci, kteří se zabývali snahou *předpovědět* budoucnost. Řada soudobých vědních disciplín chápe obtížnost předjímání budoucnosti, i přes překážky a nejistoty vznikají scénáře možných budoucích vývojů pocházející od renomovaných vědců.

Má diplomová práce je rozdělena na dvě části – teoretickou a deskriptivní část. První, teoretická část se zaměřuje v první části na určitý historický vývoj co se týče hospodářské úrovně a s ní související poptávkou na trhu práce. Také se v této části věnuji vysvětlení základních pojmů a konceptů, o které se opírám také v druhé části diplomové práce. V teoretické části pojímám téma své diplomové práce „zeširoka“, postupuji od stručného historického shrnutí, neboť si myslím, že takovéto téma si zaslouží širší ukotvení.

2 Východiska diplomové práce

Pro plné pochopení záměru mé diplomové práce je více, než vhodné si v samém úvodu osvětlit základní pojmy a koncepty, které jsou spjaté se zaměřením diplomové práce. Nejdříve ze všeho krátce poukážu na hospodářský vývoj za poslední staletí, neboť právě období počínající průmyslovými revolucemi dala základ *trhům* práce a

vzdělání jak je známe v naší soudobé společnosti. Ze samotného názvu vyplývá, že si ve stručnosti připomeneme definice termínů *pracovní trh* a *vzdělanostní trh* kromě těchto témat v následující části textu představím další pojmy, které s tématem souvisejí a budou důležité také pro druhou, praktickou část diplomové práce. V této části také stručně představím optiku sociálních věd (se zaměřením na *sociologii*, kterou upřednostňuji jakožto obor mého studia) a optiku futuristických věd. Mým hlavním záměrem je porovnání optiky těchto dvou konkrétních vědních disciplín v pohledu na budoucí směřování a vývoj vzdělanostních a pracovních trhů.

2.1 Historie vývoje pracovního trhu

Nejprve ze všeho bych se ráda věnovala stručnému shrnutí vývoje inovací za posledních pár století, důvodem, proč jsem se rozhodla zahrnout tento historický přehled do své diplomové práce a umístit jej na samý začátek teoretických východisek je velmi prostý. Považuji za důležité si krátce zmapovat novodobou historii, která výrazně zasáhla do chodu světových dějin, a především zformovala svět, jak jej známe dnes. Jedním z mnoha důsledků tohoto vývoje je také současná podoba vzdělanostních a pracovních trhů, a jejich obměny. Jsou to právě technologie, které mají nejvýznamnější vliv na hospodářský vývoj, a poptávka po konkrétních schopnostech na pracovních trzích je tedy přímým důsledkem technologických inovací.

Častým následkem inovací jsou změny trhu práce – zanikání řady specializovaných míst, či dokonce odvětví, změny v pracovní struktuře. Současný rozvoj je zaměřen na digitalizaci a robotizaci v rozmanitých odvětvích, i jeho následkem zaniká i vzniká řada pracovních míst či odvětví, a mění se struktura pracovního trhu. Právě inovace jsou v způsobem růstu produkce, s přímým dopadem na růst a prosperitu. Autoři Erik Brynjolfsson a Andrew McAfee poukazují začínají svou diskuzi o inovacích Schumpeterovým výrokem o význačnosti inovací v ekonomických dějinách kapitalistické společnosti, která je podle nich posledním shodným bodem v diskuzi ekonomů. Jak inovace probíhají nyní, jakou mají budoucí tendenci – klesající nebo rostoucí? Možný pohled, na který autoři upozorňují, překládá ekonom Bob Gordon, jehož studie zaměřená na životní úroveň v USA za posledních 150 poukázala na ohromný hospodářský růst, který přinesl velmi výrazné společenské změny, tedy v poměrně krátkém období z historie lidstva. Před průmyslovou revolucí docházelo k pokrokům velice pomalu, „růst lidské populace a společenský rozvoj se téměř nehnuly, dokud se neobjevil parní stroj“ (Brynjolfsson, McAfee 2015: 77). Průmyslové revoluce a jejich vynálezy započaly novou

éru rychlého vývoje a inovativních změn ve všech dimenzích společnosti. Růst, který započaly *velké vynálezy*, potřeboval určitý čas, aby se projevil všechny jeho účinky a dopady. Problém se objevil v okamžiku, kdy tyto účinky a dopady skutečně nastaly, růst začal zpomalovat až k takřka úplnému zastavení. „*Když parnímu stroji došla pára, nahradil ho spalovací motor. Ale když spalovacímu motoru došlo palivo, moc nám toho tehdy nezbylo*“ (Brynjolfsson, McAfee 2015: 77). V posledních desetiletích tedy můžeme sledovat určité trendy, velké vynálezy dob minulých se již neopakují, současné vynálezy a inovace jsou spíše inovacemi a rozšířeními původních technických vynálezů.

Je nepochybně důležité zde zmínit termín *univerzální technologie* – zkráceně GPT (general purpose technologies), který zastřešuje takové technologie, jejichž následný ekonomický dopad se týká různorodé řady segmentů, a pomáhají urychlovat ekonomický rozvoj. Podmínkou uznání technologie za *univerzální* jsou rozšířenost a využitelnost napříč rozmanitou škálou různorodých odvětví, měly by být prověřené časem, a zároveň se v průběhu času zdokonalovat, ale také by měly být základem pro rozvoj dalších technologií a inovací. Digitální technologie splňují všechna výše uvedená kritéria proto, aby je bylo možné uznat coby *univerzální*. Navzdory této skutečnosti není zcela jednoznačně jasné, zda skutečně jsou digitální technologie univerzálními, a zda do budoucna poskytnou dodatečný prostor pro budoucí inovace a možnosti ekonomického rozvoje. (Brynjolfsson, McAfee 2015: 76 - 79)

2.2 Pracovní trh

Trh práce patří v naší soudobé společnosti k vysoce proměnlivým segmentům společnosti, právě na trhu práce jsou velmi dobře pozorovatelné společenské, hospodářské, ekonomické či vědecké změny, na trhu práce se odráží vědecké inovace a pokroky. Již v starověkých společnostech byl dáván důraz na důležitost soukromého vlastnictví, které bylo předpokladem pro fungování výroby a směny. Již Platón psal o třídě pracujících – rolníků a řemeslníků, kteří využívali soukromé vlastnictví k výrobě a směně zboží. Zbývající dvě společenské třídy – vládci a strážci – podle něho soukromé vlastnictví nepotřebovaly, ba přímo překážely v životě dle nejvyšších morálních principů. Úlohy ve společnosti byly v rámci společenské dělby práce přidělovány státem na základě schopností, nadání a talentu (Brožová :137).

Analýza trhu práce v naší společnosti je rozsáhlým tématem, kterému by bylo možné věnovat celou práci a mnohem víc. Ačkoliv jsou analýzy trhu práce a jeho rozvoj

atraktivním tématem, mým záměrem bude především se zabývat trhem práce – a jeho budoucím vývojem – ve vztahu ke vzdělanostnímu trhu a jejich budoucích perspektiv.

Z teoretické perspektivy je pracovní trh specifickým trhem, na kterém jedinci nabízejí svou práci jakožto vlastníci určité služby. Individua na pracovním trhu uskutečňují subjektivní volby alokace svého času mezi prací a volný čas. *„Protože je volný čas užitečný a vzácný, je ekonomickým statkem. Pokud se člověk rozhodne pro práci, získává důchod a za něj spotřební statky, a zároveň obětovává volný čas. Pokud se rozhodne pro volný čas, obětovává spotřebu a tedy důchod. Cenou volného času je takto obětovaná ušlá čistá mzda, kterou by mohl dostávat, kdyby pracoval. Hledání optimálního alokačního řešení spočívá v koordinaci jeho individuální spotřeby – volnočasových preferencí (subjektivně psychologická determinanta rozhodování) s jeho tržními příležitostmi (objektivní determinanta rozhodování)“* (Brožová 2018: 9). Právě specifická povaha zboží, kterým je čas, odlišuje pracovní trh od trhů s jinými typy komodit, jedinci jsou současně komoditou i obchodníkem.

2.3 Vzdělanostní trh a vzdělanostní struktura ČR

Kdybychom žili v ideálním světě, pak by vzdělání bylo tím, co připravuje kvalifikované jedince pro výkon budoucího povolání, a to tak, jak aktuálně vyžaduje pracovní trh a společenské nastavení, s určitou mírou tolerance pro případnou fluktuaci.

Co se týče vztahu mezi vzdělanostním a pracovním trhem, Národní ústav pro vzdělávání popisuje ideální stav:

„Absolvent školy, který vstupuje na trh práce, by měl být již v rámci vzdělávacího procesu připravován tak, aby byl dobře uplatnitelný, schopný pružně se adaptovat na nové podmínky, reagovat na nové tendence a trendy a aby byl připraven dále se rozvíjet a vzdělávat. K tomu je ovšem nezbytné dobře fungující propojení mezi sférou vzdělávání a světem práce, umožňující školskému systému reagovat na měnící se požadavky a potřeby trhu práce. Přitom je důležité, aby vazba byla oboustranná a komunikace mezi sférou práce a sférou vzdělávání byla funkční a efektivní“ (Národní ústav pro vzdělávání).

V českém kontextu je zajišťujícím orgánem vzdělávání Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, institucionálně je vzdělávací soustava členěna na stupně vzdělávacího systému:

- zařízení pro děti do 3 let nebo dětské skupiny určené dětem od 1 roku do zahájení povinného vzdělávání

- preprimární vzdělávání (předškolní vzdělávání) – určeno dětem ve věku 3 – 6 let v mateřských školách, od roku 2017 je poslední rok (od 5 let věku dítěte) povinný
- povinná školní docházka – obvykle ve věku 6 – 15 let
- primární a nižší sekundární vzdělávání (základní vzdělávání) – převážně zajišťováno devítiletými základními školami, členěno na první a druhý stupeň; tento vzdělávací stupeň mohou poskytovat také víceletá gymnázia a osmileté konzervatoře
- vyšší sekundární vzdělávání (střední vzdělávání) – poskytováno středními školami ve všeobecných i odborných oborech; obvyklý věk žáků je 15 – 18/19 let; absolventi středního vzdělávání dosahují jednoho ze tří stupňů vzdělávání:
 - střední vzdělání s maturitní zkouškou
 - střední vzdělání s výučním listem
 - střední vzdělání
- terciální vzdělávání – je poskytováno vyššími odbornými a vysokými školami
- vzdělávání dospělých – zde je zahrnuto všeobecné, odborné, zájmové a jiné vzdělávání (EACEA)

2.4 Vztah vzdělání a pracovního uplatnění

Vztah vzdělání a ekonomické úrovně patří mezi úzce propojená témata, rozebíraná v rámci veřejných fór. Nelze opomenout skutečnost, že vzdělání připravuje budoucí pracovníky na jejich následnou kariéru. Podoba a typ vzdělání má mnohem dalekosáhlejší následky, neboť typ a zaměření vzdělání mají přímý vliv nejen na získané znalosti, ale také na pohled na svět, i připravenost čelit společenským změnám nebo se přizpůsobit novým okolnostem, které mohou na trzích práce nastat jako následek technologického pokroku ve společnosti a digitalizaci velké části profesního života. V současné době se v českém prostředí hojně diskutuje o vztahu vzdělávání a budoucího pracovního uplatnění. Jeden z posledních trendů se vyjadřuje o špatném uplatnění absolventů humanitních oborů na pracovních trzích, oproti uplatnění absolventů z technických a přírodovědných zaměření. Martha Nussbaum popisuje, že ačkoliv globálně dochází k redukci humanitního vzdělávání na všech úrovních vzdělávání, neboť z některého pohledu je na humanitní obory nahlíženo jako na neužitečné, a snižující tak konkurenceschopnost na globálních trzích. Přesto jsou to právě humanitní obory, které do budoucna mají předpoklad poskytnout svým absolventům dlouhodobě udržitelné kvality, přispívající do rozvoje společnosti. Imaginace, kreativita a přísně kritické myšlení – jsou kvality, které nejsou aplikovatelné pouze na krátkodobé cíle,

ale poskytují svým nositelům řadu budoucím výhod, včetně určité flexibility na stávající okolnosti. Přitom tak dochází k limitaci budoucnosti skrze politická rozhodnutí, která v konkurenčních bojích považují za méně důležité pro okamžitý ekonomický růst. Přitom, jak autorka argumentuje, jsou to právě humanitní vědy, které svým absolventům předávají schopnosti hledět na problémy s globální perspektivou a schopností vcítění. Konflikt mezi dvěma tendencemi – podporou humanitních a technických oborů – tak znesnadňuje konsenzus, který by přinesl výhodu, neboť obě vědní zaměření mají do budoucna veliký potenciál. Kritické myšlení, imaginace, empatické porozumění a nahlížení na složitý svět v jeho komplexitě, oproti kritickému myšlení, logické analýze a imaginativní stránce, které v vzájemném propojení mohou poskytnout kvalitní základ pro společnost přizpůsobující se novým výzvám přinesených četnými změnami v moderní globalizované společnosti. (Nussbaum 2017: 30-37)

Propojení vzdělávacích a pracovních trhů je relativně těžce uchopitelné, soudobá společnost čelí rychlým změnám, a to zapříčiněným především rychlým technologickým pokrokem, tzv. čtvrtou průmyslovou revolucí. Propojení vzdělání a práce se zdá být naprosto logické, když se ovšem podíváme zblízka na reálná data (byť se jedná o studii značně omezeného rozsahu) zpracovaná výzkumem v České republice, tento příklad poukáže, že soudobé vzdělání neúplně reflektuje potřeby pracovních trhů. Samozřejmě se může jednat o volby a změny preferencí konkrétních jedinců, nicméně data naznačují, že většinová část absolventů ze zkoumaného vzorku, který níže uvádím jako příklad, má rozmanité důvody, proč na vzdělání nenavazuje kariéra ve vystudovaném oboru. V českém prostředí je Národní ústav pro vzdělávání institucí, která se věnuje srovnávacím studiím zabývající se uplatnění absolventů ve svých oborech, případně oborech souvisejících. Mimoto se také zabývá výzkumy, které ukazují na důvody absolventů pracovat v jiném oboru než bylo zaměření jejich studia. Pokud si položíme otázku, zda se jedná o jakési selhání, nebo je to naopak projevem dobré přizpůsobivosti absolventů nejrozličnějších oborů, pak Národní ústav pro vzdělávání vypracoval před několika lety studii zaměřenou na uplatnění absolventů výučních oborů, odborných škol ukončených maturitní zkouškou a absolventů VOŠ, a to vždy tři roky po ukončení studia. Výsledky ukázaly, že nejvyšší úspěšnost co se týče následného uplatnění mají absolventi VOŠ (74%), učebních oborů (45%), nejnižší míru uplatnění ve svém oboru měli absolventi odborných středních škol (35%). Toto šetření také zkoumalo příčiny neuplatnění absolventů ve vystudovaných oborech, u všech tří skupin byla na prvním místě odpověď, že absolvent nesehnal pracovní uplatnění ve svém vystudovaném oboru. Na druhém a třetím místě se u všech tří objevily

důvody nízkého finančního ohodnocení a ztráty zájmu o vystudovaný obor. (Informační systém o uplatnění absolventů škol na trhu práce)

Tento výzkum ukazuje relativně omezený vzorek absolventů, pokud bychom chtěli zkoumat celou českou populaci absolventů museli bychom vzít v úvahu také absolventy gymnázií a vysokých škol, a to ideálně s odlišením úrovně vysokoškolského vzdělání. Nicméně i tento vzorek má velkou hodnotu ve výpovědi o pokračování či nepokračování absolventů. Nejčastěji uváděný důvod, tedy neúspěch v nalezení uplatnění ve vystudovaném oboru může pomoci, pokud chceme zkoumat pracovní trh a možnosti uplatnění absolventů z jednotlivých oborů studia v následném profesním životě.

2.5 Soudobé generace a jejich přístup ke vzdělávání a práci

Pokud se chceme dívat na součást lidských životů, měli bychom se také podívat na lidi, kteří zde jsou „zbožím“ a hlavními aktéry vstupující na pracovní a vzdělanostní trhy. V této práci se zaměřuji na budoucnost v této oblasti a její vývoj, technologický vývoj provází lidstvo ve všech segmentech života, jak soukromého, tak profesního. Současné generace ovlivněné vývojem a inovacemi, i společenskými a politickými změnami se dle některých srovnávacích studií liší svými charakteristikami, i schopnostmi a – co je pro tuto práci podstatné – přístupem ke kariéře a vzdělání. V médiích i odborných publikacích se objevují články, i když často spíše osobní komentáře obsahující předsudky vůči jednotlivým generacím, v nichž se často objevují termíny jako například *mileniálové*, které se snaží o zachycení generačního rozdílu. Jak jsem výše zmínila, o vzdělávacích a pracovních trzích bychom se mohli jen těžko bavit, pokud bychom opomněli ty, kdo jsou jejich předmětem a komoditou, tedy jedince vstupujících do vzdělávacích a pracovních procesů. V současné době se často objevují články a analýzy zkoumající mezigenerační rozdíly, od dob průmyslových revolucí dochází k poměrně rychlým proměnám prostředí, přímo ovlivňující generace v něm vyrůstající, dospívající a vstupující na trh práce. Nově nastupující generace tzv. milenálů – jedinců narozených v osmdesátých a devadesátých letech dvacátého století. Způsobů definicí jednotlivých generací existuje mnoho, také existuje mnoho stereotypů popisujících jednotlivé generace a jejich silné i slabé stránky, v základních bodech se často shodují. Budoucnost pracovních a vzdělanostních trhů, která je předmětem mé diplomové práce, souvisí, mimo jiné, i s jedinci stojící na počátku své ekonomické kariéry nebo ukončující svá studia a připravují se na pracovní kariéru, případně se ještě rozhodují o budoucím směřování svého tématického zaměření na studia a budoucí povolání. Každá ze současných generací se v souladu s dobou v níž prožila či

prožívá své dospívání, vzdělávací procesy a počátek svých pracovních kariér, s čímž souvisí i rozdíl v přístupu k moderním technologiím. Zatímco nejstarší z generací si může v digitalizovaném světě připadat ztraceně, nejmladší generace jej zná a aktivně používá naprosto přirozeně od malička, a vnímá jej jako přirozenou součást svého života. Moderní technologie patří mezi skutečnosti v budoucnu zcela zásadními pro formování budoucího vzdělávání i pracovních míst. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla zařadit do své diplomové práce také charakteristiky jednotlivých generací, ačkoliv jsou často založeny na řadě stereotypních představ. Přesto, nebo možná právě proto, že dochází k rychlému technologickému vývoji, inovace pronikají do všech oblastí života, mimo jiné i do profesního. Společně s inovacemi a rozšiřující se digitalizací se rozšiřuje také množství jedinců, pro které je samozřejmé používat technologie ve svém osobním i profesním životě. Rychlý vývoj posledních desetiletí přináší nezbytnost adaptace na nové technologické postupy a způsoby komunikace. Budoucí vývoj může markantněji zařadit používání moderních technologií do běžného života. V současnosti si lze jen těžce představit studenta vysoké školy, pro kterého není počítač základní studijní pomůckou při takřka každé součásti studentského života. Tématem, které v této diplomové práci zpracovávám je budoucnost pracovních a vzdělávacích trhů. Předpokládám, že je tedy nezbytné zde zmínit jejich hlavní *předmět*, tedy jedince, kteří do procesu vzdělávání a práce vstupují. Jak jsem výše uvedla, je to právě technologický pokrok, který zásadně ovlivňuje podobu profesního života i studia, zástupci generací se tak vyrovnávají se změnami, které vývoj přináší, ačkoliv je každá z nich zvyklá na jiné stádium technologického vývoje.

Jednotlivé generace jsou tak často předmětem nejrůznějších stereotypů, které souvisí s jejich životním stylem. Především nejmladší generace tak tráví svůj život odlišně od starších, a být součástí online světa je tak součástí jejich identity. Mnoho různých publikací se zabývá kategorizací soudobých generací, často jsou založeny na stereotypní uvažování, přesto lze říct, že ve vztahu k moderním technologiím by některé generace k nim mají blíže.

Příkladem článků plných generačních stereotypů uveřejnil Eurodeník.cz ve své sekci názory článek nesoucí název *Mileniálové jako zaměstnanci – generace slabochů*, který popisuje časté stereotypy spojené s touto generací. V souhrnu to nejčastěji je představa neoddiskutovatelných práv na některé věci, sebestřednost, narcismus, lenost, zájem jen o sebe sama, neschopnost soustředění, a silné povědomí o vlastních právech, ale také pocit vlastní výjimečnosti, netrpělivost i vůči odkládání uspokojení rozmanitých

potřeb. Jsou zde uvedeny i pozitivněji laděné stereotypy, mezi nimi se v případě zaměření na pracovní trh ukazuje důraz na seberealizaci v pracovním životě, touze po smysluplném zaměstnání, budoucí perspektivě, vykonávaná práce by měla mít viditelný smysl, měla by být flexibilní a umožňovat dostatečný společenský život mimo pracovní prostředí. Autor na generaci *mileniálů* hledí velice skepticky a zdůrazňuje především negativa, která generalizuje na celou skupinu. (eurodeník)

Internetová platforma Monster.cz, zaměřující se na online služby týkající se nábory zaměstnanců a hledání práce, uveřejnila výsledky průzkumu uskutečněného ve spolupráci s PR agenturou Rubikon a agenturou STEM/MARK. Výzkum byl proveden v USA, některých zemích západní Evropy, i v České republice a jeho cílem bylo zmapování přístupu generace *mileniálů* k zaměstnání a k hledání práce. Dle interpretace je překvapivým výsledkem malý zájem o možnost pracovního uplatnění v zahraničí, a to ani pro absolventy vysokých škol. Dle výsledků má o možnost pracovního uplatnění v zahraničí zájem jen čtvrtina jedinců ze zkoumaného vzorku, častěji muži, jedinci z menších měst a také ekonomicky neaktivní. Fluktuace v rámci pracovních míst patří ke stereotypům vázaným na tuto generaci, dle výsledků výzkumu sledují zástupci této generace pravidelně nabídky práce, nejčastěji na internetových stránkách personálních agentur, větších zaměstnavatelů nebo sledují nabídky práce sdílené skrze sociální sítě. Při výběru budoucího zaměstnání mají důležitou úlohu také nabízené benefity, především se dle tohoto výzkumu jedná o sick days, možnosti dalšího vzdělávání nebo vycestování do zahraničí. (MONSTER)

Před třemi lety uveřejnil časopis Respekt článek, ve kterém se autor zamýšlí nad přístupem generace *mileniálů* k jejich zaměstnání, podklady poskytl výzkum společnosti Manpower v 25 zemích světa, nevýhodou výzkumu je uskutečnění v zemích s odlišnou hospodářskou situací, která vytváří poměrně výrazné odchylky. Cílem bylo potvrdit či vyvrátit předsudky vážící se na soudobou generaci dvacátníků a třicátníků, a jejich přístup k práci. Navzdory stereotypům o lenosti studie zjistila proměnu vztahu k práci. Z výsledků vyplývá především změny v očekávání co se týče doby ekonomické aktivity (respondenti předpokládají, že budou ekonomicky aktivní ještě v 65 nebo 70, například třetina mladých Japonců předpokládá, že budou pracovat až do smrti). Dalším předpokladem je větší počet vystřídaných zaměstnání, při jejichž změnách má být generace vybíravější, než tomu bylo u předchozích generací. Spolu s oslabením tzv. kultu neustálé práce – není tedy nic nezvyklého si dát i delší pauzu před nástupem do nového zaměstnání a uskutečnit si v tomto mezidobí některé své nepracovní cíle a sny. (Respekt)

Článek také odkazuje na esej z roku 2011 eseisty, spisovatele a literárního kritika Williama Deresiewiczze, který poukazuje na generaci mileniálů, ze své pozice literárního vědce, jako na generaci konsenzu. Vystihuje, že oproti předchozím generacím nemají mileniálové potřebu se výrazně vymezovat prostřednictvím komunit nebo sociálních hnutí, které by byly ideálem. Ideální formou realizace se stal malý podnik, bez revolučního nádechu, který by měl mít i pozitivní dopad, hlavním motivem je smysluplnost. „V každém případě, co je opravdu moderní, je sociální podnikání - společnosti, které se snaží vydělávat peníze zodpovědně“ (The New York Times).

Přehledné shrnutí mezigeneračních rozdílů přinesl časopis Forbes, který definoval pět současných generací: (narození do 1945); baby boomers (narození 1946-1967); husákovy děti (narození 1968-1982); mileniálové (narození 1983-1997); generace Z (narození od roku 1998). Srovnání charakterizuje jednotlivé generace v mnoha ohledech a součástech života, pro tuto práci jsou relevantní především čtyři z nich, jsou to: „životní hodnoty“, „jak pracují“, „dominantní technologie“ a „proč studovali/studují“.

	válečná generace	baby boomers	husáko vy děti	mileniá lové	generac e Z
Životní hodnoty	Mír, zdraví, rodina.	Klid, izolace a život sám pro sebe. Za všechno může systém.	Finanč ní zabezpečení a klidný život, mít vlastní bydlení.	Být šťastný a spokojený, užívat si života a mít na to dost peněz.	Mít opravdové přátele a hodně toho zažít.
Jak pracují?	Většino u už nepracují, jsou v penzi. Přibývá pracujících důchodců.	Před revolucí pracovat museli. Po revoluci zkoušejí podnikat.	Nejdřív práce, potom zábava, nevdí jim ráno vstávat ani pracovat přesčas.	I práce může být zábava. Nechtějí jí ale obětovat všechno.	Pracova t teprve budou.
Domina tní technologie	Rádio, noviny, gramofonové desky, telegram.	Televiz e, knihy, časopisy, telefony, magnetáky.	Mobil, počítač, walkman, video, dial up. Poslední, kdo	MP3, chytrý telefon, připojení k internetu. Notebook už	Svět vnímají skrze dotykové displeje.

			si vyvolávali fotky.	od střední.	
Proč studovali/studují?	Poctiví studenti, kteří byli vděční, že vůbec mohou studovat.	První generace, pro kterou je VŠ režimní „odměnou“. Víc než schopnosti rozhoduje třídní původ.	Celý život se učí rusky, ale nikdo rusky neumí. Na VŠ chodili, protože to bylo lepší než jít na vojnu nebo se vdát.	Generace Erasmu. Čím dál víc je zajímavá, CO přesně studují.	Generace, která se učí online, na dálku, přes YouTube.

(Forbes)

V této části jsem se zaměřila na, i když stereotypně přisuzované, charakteristiky, kterými jsou v současnosti popisovány jednotlivé současné generace. Především přístup k moderním digitálním technologiím se zdá být klíčovou skutečností, která má přímý vliv na vzdělávání i práci, neboť se stávají běžnou součástí života jedinců v soudobé moderní společnosti.

2.6 Prognóza budoucího vývoje v EU

Řada zainteresovaných aktérů se zabývá výzkumem budoucího směřování společnosti nebo některých jejích segmentů, jako podklady pro řadu důležitých politických rozhodnutí. Příkladem může být organizace CEDEFOP, která se evropském kontextu věnuje hledání vyváženého stavu mezi nabídkou odborně připravených a kvalifikovaných jedinců a potřebami trhu práce. Tato organizace patří mezi aktéry, kteří se v současné době snaží o vyváženost na poli trhu práce. V evropském kontextu stále přetrvávají důsledky ekonomické krize, trh práce je krom toho neustále nucen čelit vnějším změnám, hlavně co se týče demografických změn, rozložení pracovní síly a změn ve složitosti pracovního trhu i požadavků na budoucí i stávající zaměstnance. Z tohoto důvodu se CEDEFOP snaží o výzkum, který by poskytl co nejlepší předpověď, která může napomoci politickému rozhodování v oblastech odborného vzdělávání, přípravám, v podpoře celoživotního vzdělávání, zvyšování kvalifikace a rekvalifikace. Stárnutí obyvatelstva patří mezi změny, které v budoucích letech výrazně ovlivní hospodářský růst. Je tedy více, než nezbytné, přizpůsobit se na budoucí úbytek kvalifikovaných pracovníků, zmírnit důsledky

předpokládaného snížení budoucí nabídky pracovních sil, a provést preventivní kroky, které napomohou ke snížení nerovnováhy pracovníků napříč jednotlivými členskými státy EU. (CEDEFOP 1)

Pokud přejdeme k předpokladům budoucího vývoje dle CEDEFOP, pak v evropské společnosti nadejde v budoucích letech (2020 – 2025) k nárůstu pracovní síly a následné stabilizaci, po roce 2025 bude docházet k mírnému poklesu. Tento vývoj pracovních míst je vysvětlen demografickými změnami, neboť společně se stárnutím populace se pracovní síly rozloží mezi velké množství nejstarších pracovníků vůči relativně malému objemu nejmladších věkových skupin. I přes tyto demografické změny lze dle CEDEFOP očekávat zvyšování hospodářského růstu, a to díky zvyšování účasti různorodých věkových skupin pracovníků – nebo jinak, zapojení i těch nejstarších věkových skupin a jejich účast na trhu práce. Současně lze také očekávat všeobecnou rostoucí tendenci míry kvalifikace napříč evropskou populací, dopomoci by měly vlády prostřednictvím konkrétních politik podporující celoživotní vzdělávání a odborné přípravy. I přes celou řadu vlivů budou demografické změny tím hlavním, co dle CEDEFOP bude mít přímý vliv na budoucí rozložení trhu práce a nabídky pracovníků, společně s tím bude hospodářský růst omezen pracovní silou nabízenou na pracovních trzích. Dále se bude prohlubovat stávající trend s většinou pracovníků evropských zemí zaměstnaných v sektoru služeb, oproti tomu primární a terciální sektor budou dále na ústupu co se týče počtu pracovních sil. Tyto významné změny ve strukturách trhu práce budou mít, mimo jiné, na svědomí především inovace a technologické změny, a globalizace. Dále můžeme hovořit o budoucích změnách v celkové struktuře zaměstnanosti, a především nové požadavky na budoucí pracovníky napříč všemi odvětvími, a to včetně terciálního sektoru služeb. CEDEFOP dále předpovídá určité napětí, které bude vzrůstat mezi jednotlivci pohybující se na trhu práce a poptávkou, zaměstnavateli. S celkovým obecným vzrůstem kvalifikace napříč populací jsou spojené i vyšší požadavky na jednotlivé specialisty. (CEDEFOP 7-9)

V kontextu Evropské unie je již od dob založení Evropského hospodářského společenství jasná představa o roli vzdělávání, které dává základ lidským zdrojům, a má přímý vliv na budoucnost hospodářství v rámci celku, překračující hranice jednotlivých národních států. Vzdělávací systém produkuje lidské zdroje ovlivňující budoucnost a hospodářskou vyspělost jednotlivých států i unijního celku a napomáhají s rozvojem potenciálu společnosti. Rozvoj vzdělání, a samozřejmě jeho návaznost na potřeby pracovního trhu, patří mezi širší strategie, které se zaměřují na konkurenci schopnost

členských států, udržitelnou zaměstnanost, i zlepšování životní úrovně jedinců žijících v členských státech EU. Ačkoliv spadá vzdělávací politika v rámci strategií Evropské unie do kategorie tzv. doplňkových politik, není tedy součástí systematických společných aktivit, ale je soustředěna do formy podpor na úrovni jednotlivých členských států prostřednictvím nejrůznějších finančních podpor. Naplňování těchto cílů je v praxi uskutečňováno prostřednictvím strukturálních fondů i programů celoživotního vzdělávání. Implementaci těchto cílů výrazněji zahájil tzv. kodaňský proces, který dal základ pro zlepšení efektivity, kvality a atraktivity odborného vzdělávání v Evropě. Současně s tím pomohl zahájit spolupráci napříč 33 evropskými zeměmi v oblasti odborného vzdělávání a odborných příprav, strategie pod názvem *Vzdělávání a odborná příprava 2010* zahájila přijetí návazného dokumentu nazvaného *Strategický rámec evropské spolupráce ve vzdělávání a odborné přípravě*, a to všemi členskými státy. Tento dokument předestírá vizi budoucnosti evropského vzdělání a cílů do roku 2020. Jsou zde definovány čtyři hlavní cíle, které by v této (dnes již nepříliš daleké) optice bylo vhodné podpořit, jsou to: realizace celoživotního učení a mobility; zlepšení kvality a efektivity vzdělávání a odborné přípravy; prosazování spravedlivosti, sociální soudržnosti a aktivního občanství; zlepšení kreativity a inovací, a to včetně podnikatelských schopností, na všech úrovních vzdělávání a odborné přípravy (Národní ústav pro vzdělávání).

V současné době již velice krátkodobým cílem patřící pod podporu vzdělávání a rozvoje lidských zdrojů se zaměřují na vzájemné uznávání dosažené kvalifikační úrovně, a to prostřednictvím dokumentu EUROPASS, druhým nástrojem je *Evropský rámec kvalifikací*, který má za cíl co největší kompatibilitu napříč jednotlivými vzdělávacími systémy jednotlivých členských států. Předchozí společné kroky daly základy pro přijetí strategického *Komuniké z Brugg*, které na základě zkušeností získaných v předchozích letech je podpora opatření podporující vzdělávání a kvalifikace na všech vzdělanostních úrovních, a zvýšení propojenosti napříč členskými zeměmi. Konkrétní cíle, které jsou zde definované jsou:

- „snížení míry předčasně ukončeného studia pod 10 % do roku 2020
- zvýšení podílu úspěšně absolvovaného terciárního anebo ekvivalentního vzdělání u osob ve věku 30–34 let na nejméně 40 %
- vytvoření odborného vzdělávání a přípravy celkově atraktivnější, relevantnější, profesně orientovanější, inovativnější, přístupnější a flexibilnější

- vytvoření odborného vzdělávání a přípravy přitažlivou vzdělávací možností
- zajištění špičkové úrovně, kvality a relevantnosti počátečního i dalšího odborného vzdělávání a přípravy
- umožnění flexibilního přístupu k odbornému vzdělávání a kvalifikacím
- vypracování strategického přístupu k internacionalizaci počátečního a dalšího vzdělávání a přípravy a podpora mezinárodní mobility
- podpora inovací, tvořivosti, podnikatelské iniciativy a využívání ICT
- počáteční a další odborné vzdělávání a příprava pro všechny
- větší zapojení subjektů podílejících se na odborném vzdělávání a přípravě a výraznější zviditelnění výsledků evropské spolupráce v této oblasti
- koordinované řízení evropských a vnitrostátních nástrojů v oblasti transparentnosti, uznávání, zajištění kvality a mobility
- zintenzivnění spolupráce mezi oblastí odborného vzdělávání a přípravy a dalšími příslušnými oblastmi politiky
- zlepšení kvality a srovnatelnosti údajů pro účely tvorby politik na úrovni EU v oblasti odborného vzdělávání a přípravy
- náležité využívání podpory ze strany EU“ (Národní ústav pro vzdělávání).

Jednotlivé členské státy EU jsou zodpovědné za své vzdělávací systémy, přesto zde existuje, jak je výše zmíněno, společný souhrnný rámec pro vzdělávání v členských státech. Tento společný rámec označovaný jako *strategický rámec Evropské kooperace ve vzdělávání* (zkráceně označován jako *ET2020 framework*), poskytuje členským státům EU vzájemné sdílení zkušeností a osvědčených postupů ve vzdělávacích systémech. Čtyři hlavní cíle této strategie se zabývají podporou celoživotního vzdělávání; zlepšení kvality a efektivity vzdělávání a odborné přípravy; podpory rovnosti, sociální soudržnosti a aktivního občanství; a zvyšování úrovně tvořivosti, inovací a podnikání na všech úrovních. Kromě těchto čtyřech hlavních cílů má toto evropské fórum sadu dalších, vedlejších cílů z oblasti vzdělávání a kvalifikace pro vstup na pracovní trh. (European Commission)

Kromě těchto hlavních cílů fórum ET 2020 podporuje sadu referenčních kritérií, které by měly být v evropském kontextu dosaženy, jsou to:

- alespoň 95% dětí by se mělo účastnit předškolního vzdělávání
- méně, než 15% patnáctiletých by mělo dosahovat nedostatečné úrovně kvalifikace v oblasti čtení, matematiky a vědy

- míra předčasného ukončení vzdělání ve skupině 18-24 let by měla být nižší, než 10%
- nejméně 40% populace ve věku 30-34 let by mělo mít ukončené vysokoškolské vzdělání
- nejméně 15% dospělých by se mělo účastnit vzdělávání
- nejméně 20% absolventů vysokých škol a osob ve věku 18-34 let s odborným zaměřením by mělo strávit nějaký čas studiem a zvyšování své kvalifikace v zahraničí
- podíl zaměstnaných absolventů (ve věku 20-34 let s minimální středoškolským vzděláním, ukončeným před 1-3 lety) by měl být alespoň 82% (European Commission).

V této části práce bylo mým cílem poukázat na konkrétní mechanismy, které jsou v evropském kontextu součástí reálných politických strategií na poli vzdělanosti. Současně jsou zde také zahrnuty cíle, kterých by vzdělání v evropské společnosti mělo dosáhnout, neboť zde můžeme vysledovat celou řadu výzev, které do budoucna bude nezbytné vyřešit. Proměny vzdělanostního trhu by tak měly být přizpůsobeny aktuálním nedostatkům, a také odrážet potřeby pracovních trhů tak, aby došlo k větší rovnováze mezi absolventy a poptávkou po budoucích pracovnících. Budoucnost prostřednictvím inovací a technologickým pokrokem následovaným změnami na pracovních trzích přinese řadu výzev budoucích vzdělávacích trhů, které je budou nuceny reflektovat.

2.7 Optika sociálních věd

2.7.1 Soudobé teorie vzdělanostního a pracovního trhu

Soudobou společnost lze popsat celou řadou termínů a charakteristik, je to společnost v níž probíhá mnoho různorodých procesů, přičemž některé ze současných fenoménů lze spojit se soudobou společností a objevily se společně se společenskou proměnou, oproti tomu jiné zkoumají sociologové napříč dějinami disciplíny a dochází především k jejich proměnám. Pokračující procesy jako globalizace a individualizace, technologický pokrok, především v oblasti informačních technologií, robotizace a řada dalších procesů navazující na technický pokrok a společenské změny, které se nyní často odehrávají v rozdílném společenském měřítku na mezinárodní úrovni. A soudobí sociálně-vědní autoři musí reagovat na nová společenská témata a fenomény. Vzdělanostní a

pracovní trhy patří mezi témata, která jsou ve společnosti stálým předmětem zájmu, mimo jiné práce byla předmětem zájmu řady klasických sociálně-vědních autorů, neustálé změny v současné společnosti neustále podněcují sociální vědy k dalším předmětům jejich zájmu. Vzdělanostní a pracovní trh je častým tématem zpracovávaným významnými soudobými sociology, do této diplomové práce jsem se rozhodla zařadit vybrané soudobé sociologické náhledy na tuto problematiku.

V lidském životě má vzdělávání i profesní život nezastupitelnou roli, instituce zprostředkovávající vzdělávání patří mezi nesmírně důležité v procesech socializace jedince do společnosti. Předškolní i školní vzdělávání patří mezi první instituce v nichž dochází k socializaci mimo rodinu coby primární skupinu. Vzdělání lze v nejobecnějším hledisku chápat jako vytváření souboru různorodých kulturních statků, a to prostřednictvím učení v rodině a především prostřednictvím učení ve školách. Toto vzdělání by mělo sloužit jako základ pro vypořádávání se s různorodými osobními problémy nebo sociálními situacemi a získat odbornější kvalifikaci v rozmanitých oborech, jako nástroj umožňující předávání vědomostí a zároveň společenských hodnot a morálních pravidel. Je zároveň *statkem* v ekonomickém hledisku, a to takovým, že jeho dosažením na určitou úroveň je dnes chápáno jako běžný požadavek napříč světem a kulturami. Jedinci a instituce, kteří učí a vychovávají jedince pro jejich budoucí životy. „*Formování a utváření je v jádru pojmů a praktik procesu vzdělávání. A to z nejprostšího důvodu: člověk i sama společnost jsou považováni za něco, co se dá utvářet*“ (Leirman 1996: 8).

Ve své obsáhlé – a většině studentů sociálních věd velmi dobře známé – knize *Sociologie* popisuje Anthony Giddens (761) rozdíl mezi vzděláním a školní docházkou. Zatímco vzdělání lze chápat jako *společenskou instituci*, která jedinci umožňuje a zároveň jej i podporuje ke zvyšování znalostí, dovedností, a rozšiřování obzorů. *Školní docházka* je pojem označující formální proces, kdy specializovaná zařízení – školy – poskytují na základě učebních osnov vyučování, jehož cílem je předání určitých vědomostí a dovedností.

Prací, ať již hovoříme o práci placené nebo o práci neplacené, chápeme všechny úkony, které vyžadují vynaložení psychických i fyzických sil, jež mají za cíl výrobu nějakého zboží, či poskytování služeb, a to za cílem uspokojení lidských potřeb. Pokud hovoříme o zaměstnání nebo povolání, myslíme nejčastěji práci vykonávanou výměnou za pravidelný příjem. Právě práce tvoří ve většině společností základ ekonomiky, ekonomického systému, který za různých úrovních zajišťuje výrobu a distribuci zboží a služeb. (Giddens 2013 : 808)

Thomas Piketty (2015: 137-138) v díle *Kapitál v 21. století* popisuje změny v chápání toho, co si lze pod pojem *kapitál* představit. Zatímco ještě na počátku devatenáctého století bylo zcela jasné jakou formu může kapitál nabývat, a to nejčastěji v podobě pozemků či jiného hmotného majetku, případně úpisu veřejných dluhů, tak aby svému majiteli přinášel jistý a pravidelný příjem. V současné době pojem *kapitál* nabývat mnoha rozličných podob chápání.

Formy kapitálu patří mezi hlavní témata soudobého sociologa Pierra Bourdieu, v jehož díla je kapitál chápán jako mnohohvrstevnatá součást lidského života. Kapitál – jak jej Bourdieu předkládá – je způsob uchopení, se kterým pracuji také v této diplomové práci. Právě rozšířené chápání kapitálu je nezbytné pro uchopení specifických trhů, jakými pracovní a vzdělanostní trh bezpochyby jsou. Bourdieuovo pojetí kapitálu je rozšířeno daleko za hranice peněžních a obchodních prostředků a vztahů. Pojem kapitál je mnohem širší než jeho klasické ekonomické uchopení, neboť ekonomické chápání nelze redukovat na vztahy založené na zboží a peníze. Kapitál, který nabývá různých rozlišitelných forem – ekonomický, kulturní, sociální, symbolický – překračuje klasické ekonomické pojetí, i primárně ekonomické vztahy. Pomocí Bourdieuova pojetí forem kapitálu lze vysvětlit i vztahy přesahující trh (Šubrt, Balon 2010: 175-176)

Změna chápání kapitálu je odrazem změny struktury pracovního trhu, ve kterém většina ekonomické aktivity patří do sektoru služeb, oproti dřívějšímu chápání kapitálu coby hmotného majetku a vlastnictví pozemků je tedy nezbytné hledět na kapitál z širších perspektiv, než tomu bylo dříve.

Jak jsem výše zmínila, Bourdieu rozlišuje několik forem kapitálu, na který ovšem nahlíží z širší, než čistě ekonomické perspektivy. V článku *The Forms of Capital* (1986: 243) Bourdieu popisuje tři základní oblasti, ve kterých je možné prezentovat kapitál. Ekonomický kapitál vidí jako přímo směnitelný za peníze a lze jej institucionalizovat do formy vlastnických práv; kulturní kapitál lze také v určitých podmínkách přeměnit na institucionalizován ve formě vzdělanostní kvalifikace; a kapitál sociální tvořený sociálními závazky, v určitých podmínkách je možné, aby byl směnitelný na kapitál ekonomický, forma institucionalizace je například šlechtický titul. Co se týče kulturního kapitálu, pak jej Bourdieu vidí ve třech různých formách: formě dlouhodobých dispozic mysli a těla; v objektivním stavu – ve formě kulturních statků (např. obrazy, knihy, nástroje,...); nebo v institucionalizované formě, tedy ve formě vzdělanostní kvalifikace.

Objektivizace kulturního kapitálu skrze akademickou kvalifikaci jej formalizuje, ač je tato forma kulturního kapitálu vázána na stejné biologické limity jako její nositel, právě

formalizace prostřednictvím akademického potvrzení a právně zaručené kvalifikace. Z něho se stává kapitál udělující svému nositeli konvenční, konstantní, zákonem garantovanou hodnotu. S přihlédnutím k dané kultuře je tak vytvářen využitelný kulturní kapitál. (Bourdieu 1986: 247)

Sociální kapitál představuje dle Bourdieu souhrn všech skutečných nebo potenciálních zdrojů, které jsou spojeny se sítí více či méně trvalých a institucionalizovaných vztahů, tedy členstvím v určité sociální skupině. Přičemž právě ono členství je zdrojem opory, kterou si její členové vzájemně poskytují a podporují vzájemné kolektivní vlastnictví kapitálu, tyto vztahy mohou mít hmotnou i symbolickou podstatu. Jejich vznik a udržování předpokládá blízkost mezi členy, a to ve fyzicky geografickém prostoru, nebo dokonce i v ekonomickém a sociálním. (Bourdieu 1986: 248-249)

Reprodukce sociálního kapitálu předpokládá neustálou sociální interakci, jejíž cílem je stále potvrzování vazeb mezi příslušníky dané sociální skupiny. Protože udržování meziskupinových vazeb vyžaduje vynakládání času a energie, a tedy nepřímo i ekonomického kapitálu. Rentabilita sociálního kapitálu vyžaduje neustálé udržování a zdokonalování, je tedy třeba investic do nestálého získávání nových znalostí sociálního okolí a jeho přiměřeného využívání. Hromadění a udržování sociálního kapitálu tak napomáhá k zvětšování i kapitálu ekonomického, a naopak držení ekonomického či kulturního kapitálu (nebo obou forem) napomáhá se zvyšováním sociálního kapitálu: (Bourdieu 1986: 250)

Přístup Pierra Bourdieu k instituci vzdělání jako k součásti složitých mechanismů, které přispívají „k trvání a předávání dělby kulturního kapitálu a tím i struktury sociálního prostoru. Dvěma základním dimenzím tohoto prostoru (...) odpovídají dva různé celky reprodukčních mechanismů, jejichž kombinací je dán způsob reprodukce a jejichž prostřednictvím se kapitál řadí ke kapitálu a s sociální struktura má tendenci trvat (ne však bez více či méně významných deformací). Reprodukci struktury rozdělení kulturního kapitálu zajišťuje vztah mezi strategiemi rodin a specifickou logikou instituce vzdělání,“ (Bourdieu 1998: 27). Tendencí rodin (Bourdieu je nazývá „útvary“) je tendence trvat ve speciálním bytí, společně s mocí a výsadami, tuto tendenci autor nazývá jako *reprodukční strategii*, ke které lze také přiřadit strategie plodnosti, manželství, dědictvou, ekonomickou, a vzdělávací. Právě *vzdělávací* strategie má dle Bourdieu výsadní postavení ve strategiích rodin pro udržení a reprodukci kulturního kapitálu. Právě vzdělávací strategie je důvodem velkého zájmu privilegovaných rodin (autor je vymezuje především na rodiny intelektuálů, učitelů a příslušníků svobodných povolání) o vzdělání, a to hlavně o

takové vzdělávací instituce, které absolventy vedou k nejvyšším sociálním pozicím, a dle Bourdieu se právě takovéto vzdělávací instituce stávají monopolem dětí z privilegovaných rodin. Vzdělávací systém tak dle autora napomáhá k udržení sociálního řádu, neboť diferencuje potenciální studenty dle zděděného kulturního kapitálu. A vzdělání je tak nástrojem, který nepřímým způsobem napomáhá vytvářet, udržovat jak zděděný kulturní kapitál, tak i sociální řád. *Sociální hranice* odlišuje studenty z rodin s různými kulturními kapitály, a toto rozdělení se projevuje skrze životní podmínky a denní rutiny. Vzdělání se tak dle Bourdieu stalo novodobou formou společenské stratifikace, neboť akademické tituly se staly *osvědčením* o sociální kompetenci pod záštitou formální vzdělávací instituce. (Bourdieu 1998: 27-29)

Bauman (2002: 219-223) popisuje klasické chápání *práce* jako aktivitu kolektivního úsilí, na níž se podílí každý člen lidské společnosti, aktivitou lidstva směřující k realizaci své historie, na které se svým jednáním účastní každý jednotlivý člen lidstva. *Práce* je tak dle autora popisována „přirozenou situací“, a jedinec, který se této *situaci* neúčastní je tak považován za abnormálního, neboť se odchyluje od lidské „přirozenosti“. Po staletí funkční idea řádu, který společnosti napomáhá směřovat kupředu je v současné době dle Baumana čím dál obtížnější, neboť potřebná dlouhodobá kontinuita již nepatří mezi příznaky zdokonalování. Naopak flexibilita, kterou vidí jako žádoucí pro současný život není dostatečným základem pro budování dlouhodobých perspektiv, namísto toho se lidské aktivity rozdrobují do směti menších, krátkodobých cílů, které jsou neustále nahrazovány jinými. *Práce* tak dle autora výrazně proměnila svůj charakter, a v mnoha případech se jedná spíše o jednorázovou záležitost. Jedinec se tak „vždycky zaměřil jen na to, co je právě po ruce, je tím inspirován i omezován, je spíše utvářený nežli utvářející, je spíše výsledkem náhody než produktem uvážlivého plánování“ (Bauman 2002: 222). Proměna práce tak ztratila svůj ústřední význam, přestala být opěrným bodem jedince, který skrze své povolání mohl bezpečně odvozovat svou identitu. Naopak práce se stala náplní času jedince, která má – jak Bauman píše – převážně estetický význam. Práce by dle soudobého chápání měla být činností, která bude jedince ji vykonávající *bavit, naplňovat*, což nahradilo původní chápání, které zdůrazňovalo důležitost práce jako jednotlivce pro celou společnost a její budoucí směřování.

Mezi významná díla soudobých sociologických autorů patří dílo *The Precariat: The New Dangerous Class* od Guye Standinga (2011), který definoval nově se vynořující globální třídu vynořující se jako jeden z důsledků globalizace v sedmdesátých letech minulého století. Vznik této skupiny, která vykazuje řadu znaků sociální třídy podmiňovala

řada společenských změn, a reakce trhu práce na něj. Jedním z hlavních požadavků na současných trzích práce je flexibilita – v případě trhů značí požadavek přizpůsobit se tak, aby náklady byly co nejnižší, aby co nejmenší investice přinesla co možná nejvyšší výdělků. Na současných trzích nabývá mnoha rozměrů, týkají se především flexibility v oblasti mezd; přizpůsobení se poptávce po konkrétním zboží; množství zaměstnanců dle konkrétních potřeb daného podniku; flexibilitu zaměstnanců na pracovním trhu, kteří se mohou přesouvat dle potřeb společnosti, přeměn ve vnitřních strukturách; a především flexibilitu zaměstnanců a jejich schopnost se přizpůsobovat neustále se měnícím požadavkům trhu práce. (Standing 2014: 4-6)

Standingovo pojetí flexibilní pracovní třídy v soudobém globalizovaném světě podobá charakteristice soudobé společnosti, jak ji pojímá Bauman (2002: 10-11). Přívlastky jako jsou *lehkost*, *beztížnost*, tak propojuje s *pohyblivostí* a *nestálostí*. Těmito pojmy lze zachytit vlastnosti kapalin, tak mohou být dle autora metaforou, která popisuje vlastnosti soudobé společnosti, kterou popisuje jako *kapalnou* nebo *tekutou*. Neboť tyto vlastnosti kapalných látek lze použít jako vhodné metafory, které by zachytily současnou fázi moderního světa.

Soudobá podoba moderního světa je tak důsledkem řad společenských procesů, které odstranily dřívější omezení, které dle některých názorů bránily a omezovaly individuální svobody výběru a jednání. Neohebnost a stálost nahrazena flexibilitou a deregulací tak dala základ *tekuté* podobě moderní společnosti. Opěrné body v podobě vzorů, kódů a pravidel, jimiž se po staletí mohl jedinec řídit se postupně vytrácí. Opěrné body v individuálním životě jsou nahrazeny neustálým koloběhem individuálních snah o určité ukotvení, neboť směr a cíle byly nahrazeny neustálým koloběhem změn, omezení a vzory jsou ve svém objemu a počtu často protichůdné. Jedinec coby individuum je tak součástí společnosti, v níž se veškeré odpovědnostní břemeno, i za případná selhání, přesunula na jedince. Který je tak odtržen od systémové struktury společnosti v *tekutém* stádiu dějin. (Bauman 2002: 15-19)

2.7.2 Pojetí práce v dílech klasických sociologů

Vzdělání a práce patří mezi důležitá společenskovední témata, kterými se zabývali autoři studující společnost od počátku vědní disciplíny, proto zde dále představím významné příspěvky velkých sociologů z minulosti, které lze považovat za základ celého sociologického vědního oboru. Sociálně-vědní autoři, které dnes řadíme do řad klasických

sociologů se již v počátcích této disciplíny zabývali společenskými tématy spojených s dobou, ve které žili a společností v níž se pohybovali. Řada témat, kterými se ve svých dílech zabývali, stále patří mezi předměty zájmu soudobých sociologických autorů, které dnes řadíme mezi klasické sociology – tzv. *svaté trojice sociologie* – a to Karla Marxe, Maxe Webera a Emila Durkheima. V jejich dílech se často objevuje motiv práce, povolání či hospodářského systému jejich doby.

2.7.2.1 Karl Marx

Kapitál představuje úvodní motiv v díle Karla Marxe coby ekonomické kategorie, na společnost ve svých dílech nahlíží především ekonomickou optikou. Práce vedená k výrobě prostředků jež ukojí nejzákladnější lidské potřeby je dle Marxe nejzákladnější podmínkou veškerých dějin, podmínkou bez níž by nebylo pro lidi možné se udržet naživu. Tento základní fakt ovšem nečiní z populace pudově založené jedince, neboť vztah mezi *základnou* a *nadstavbou* je vzájemný. Obdobně také charakteristiky historických společností jsou dle Marxe založeny na rozložení vlastnictví. Marxův výklad společenských dějin zastřešuje pojem společensko-ekonomická formace, která vyjadřuje vztah výrobních sil a výrobních vztahů. Prvotní kmenové vlastnictví mělo podobný rozsah dělby práce jako rodina. Následnou formou je antické vlastnictví obce a státu, které lze připodobnit k modernímu soukromému vlastnictví – většinový objem majetku je soustředěn do rukou poměrně malé skupiny, současně dochází ke změně většinové masy z drobných vlastníků na ne-vlastníky. Následující forma je vlastnictví, které nazývá jako feudální nebo stavovské, vnitřní pospolitost je uvnitř jednotlivých stavů, výrobu zde mají na starost nevolníci. Buržoazní vlastnictví je formou, která se zbavila všech forem pospolitosti a je ve formě čistě soukromého vlastnictví. Společnost vidí jako komplexní systém, který se vyvíjí sám podle vlastní logiky. Původní beztřídní společnost pospolitosti byla vystřídána společností třídní, následným završením by měla být společnost spojující kvality obou předchozích typů: beztřídní společnost s pokročilými výrobními silami. Struktura sociálních vazeb je dle Marxe v konkrétní společensko-ekonomické formaci určena výrobními vztahy. Jedinci ve výrobním procesu produkují zboží, které není určeno pro jejich osobní potřebu, nýbrž je určeno pro trh a tržní směnu. Výrobek je od svého producenta odtržen, není vyráběn za účelem uspokojení jeho osobních potřeb, nýbrž je vyráběn pro neosobní trh. Jedinec je tak vystaven dvojímu odcizení, jednak se odcizuje produktu své výroby, za druhé se odcizuje své práci, protože přestává být činností konanou za účelem přímého uspokojení potřeb svého producenta, ale stává se neosobní činností

vykonávanou a redukovatelnou na mzdu. Lidé se tak vzájemně střetávají na neosobních trzích, kde směňují zboží odtržené od svých výrobců. Z práce se tak stává „neosobní, abstraktní kvantum činností“, které je vyjádřeno výší mzdy. Lidské potřeby se stávají kvantem – poptávkou – měřenou hotovostí.

(Keller 2010: 103-111)

2.7.2.2 Max Weber

Max Weber napsal význačnou část svých děl jako kritickou reakci na díla Karla Marxe, řada jeho stěžejních konceptů je vymezením proti učení marxismu. Rozsáhlé dílo tohoto klasického sociologa projednává celou řadu společensko-vědních témat. První známky v nichž se objevuje Weberovo vymezení kapitalismu v jeho analytickém díle mapujícím hospodářské a sociální dějiny starověku, stejně tak je zde představen jeho koncept panství. Přičemž antické společnosti nesplňují jednu ze základních podmínek kapitalistického uspořádání, neboť zde chybí kontinuita a systematickosti činností vykonávaných za účelem zisku. Další příčinou zasahující do rozvoje směrem ke kapitalistickému hospodářství jsou zásahy státní moci, systém dle Webera potřebuje podmínky, v nichž jsou stanovena jasná a pevná pravidla, ale již bez dalších dodatečných zásahů. Motivace jedinců by, kromě jiného, mít dle Webera také ukotvení ve společensky přijímaných náboženských a filozofických doktrínách, které by člověku měly udávat *etický souhlas* k práci za účelem zisku. (Keller 2010: 250-251)

Ve své nejznámějším díle *Protestantská etika a duch kapitalismu* popisuje souvislost mezi stupněm rozvoje kapitalismu a příklonu k protestantismu, přičemž výrazně převažuje v rámci kapitalistického uspořádání množství vlastníků z řad protestantů. Tuto skutečnost přisuzuje důvodům ležícím hluboko v dávné minulosti, přičemž příslušnost k dané církvi se nezdá být *příčinou*, nýbrž *následkem* určitých ekonomických jevů. Příklon kapitalisticky úspěšných k protestantismu znamenal nahrazení jedné formy církevního panství jinou formou – formou, která na rozdíl od katolické církve měla nad jedincem výrazně omezenější formu církevní kontroly. Rozdíly mezi katolíky a protestanty tvoří jednak jejich majetkové dispozice historicky zděděné, ale také rozdílný přístup katolických a protestantských rodičů ke vzdělání jejich potomků. U protestantů je běžnější vyšší vzdělání, a také obory technického a výrobně-obchodního charakteru, vzdělání, které směřuje k, jak jej Weber nazývá, *buržoazním zaměstnáním*. Podobné je také směřování následné kariéry, zatímco katolíci projevují vyšší tendenci zůstat u vyučeného řemesla a dále se v něm zdokonalovat. Oproti tomu protestanti častěji pracují ve velkých továrnách,

kde se snaží dosahovat nejvyšších pozic na odborných dělnických i na úřednických pozicích. Dle Webera je tato cílevědomost následkem výchovou vštípeného přístupu, založeného na odlišném duchovním přístupu, protestantismu. (Weber 2009: 184-186) „*Spíše nadále trvá fakt, že protestanti (...), a to jak jako vládnoucí, tak jako ovládaná vrstva, jak jako minorita, tak jako majorita, vykazují specifický sklon k ekonomickému racionalismu, který nebylo a není možné pozorovat stejným způsobem u katolíků ani ve stejné, ani v odlišné situaci. Důvod odlišného chování musíme tedy co do hlavní příčiny hledat v přetrvávající vnitřní specifčnosti a nikoliv jen v příslušné vnější historickopolitické konfesní situaci* (Weber 2009: 187)“.

Základy umožňující rozvinutí kapitalistického tržního hospodářství lze tedy přičítat ke specifickým změnám, které v některých částech Evropy nastaly jako následek převahy protestantského vyznání, které nechápe materialismus a zisk jako důsledek sekularizace obsahu života, který by byl plný „světských radostí“, naopak protestantismus a následná kariérní úspěšnost často začíná asketickou výchovou. Kapitalistický zisk se *spojuje* se zbožností, která je součástí celého života. (Weber 2009: 189-190)

Pojem *duch kapitalismu* je podstatnou součástí Weberových děl, západoevropsko-americký kapitalismus nebyl jedinou formou kapitalistického obchodního zřízení, na rozdíl od jiných forem měl zvláštní *étos*. (Weber 2009:197)

Jedinec tak pociťuje určitý závazek vůči svému „povolání“, je tedy díky zvnitřněnému subjektivnímu etickému chápání nucen vykonávat co nejlépe svou profesi za účelem co nejvyššího zhodnocování hmotných statků. Zároveň se nejedná o touhu po bezohledném zisku, který by nebyl vázán na žádnou společenskou normu. Podstatnou podmínkou je odtržení od tradicionalistického způsobu života, v předkapitalistických systémech chyběla orientace na účelové hospodářské jednání. Protikladem *ducha kapitalismu* je tak *tradicionalismus*, jehož chápání etiky plné pravidel a omezení je svazující pro kapitalistický životní styl. Vývoj kapitalismu není v první řadě o zhodnocování hmotného majetku kapitalistickým způsobem, především se jedná o vývoj kapitalistického ducha, který má etické kvality motivující jej k plnému výkonu povolání, společně se značně asketickými rysy v životě. Jak Weber parafrázuje Benjamina Franklina: jedinec žijící duchem kapitalismu „nemá nic“ pro sebe, pro svou osobu, ale odměnou je mu iracionální pocit dobře „naplněného povolání“. Weberovo pojetí kapitalistického hospodářského systému vyžaduje jedince, pro něž se „povolání“ stává způsobem života vedeným k vítězství v ekonomickém konkurenčním boji. Tento systém již nevyžaduje

schválení od vyšší instance jakou je náboženství, nýbrž se sama stává světonázorem. (Weber 2009:200-216)

2.7.2.3 Emile Durkheim

Emile Durkheim patří mezi nejvýznamnější zástupce klasických sociologů, obdobně jako řada dalších, i jeho díla zasahují do celé řady společenských témat, své analýzy často koncipoval jako popisy určitých společenských jevů, které se dostaly do popředí jeho zájmu, jako jsou dělba práce ve společnosti, problematika sebevraždy nebo náboženství. Durkheimovy úvahy týkající se dělby práce ve společnosti, které jsou zdrojem změny a přechodu z tradiční společnosti ke společnosti moderní. Rozlišuje dva základní typy společností: společnost založenou na mechanické solidaritě a společnost založenou na solidaritě organické, přičemž tímto pojetí poukazuje na vztah provázanosti jedince a společnosti měnící se v průběhu dějin. Společnosti založené na solidaritě mechanické se vyznačují represivní systémem právních norem, tento typ společnosti je založen na podobnosti jedinců a skupin, které jej tvoří, takováto společnost není diferencovaná, je homogenní a koherentní. Jedinci tvoří homogenní masu, která uznává jednotný systém hodnot, které mechanicky respektuje a nijak nezpochybňuje. Durkheim takovouto homogenní společnost nazývá také „sociální protoplasmou“. Společnost založená na solidaritě organické je typem společnosti, který nahrazuje homogenní společnost založenou na mechanické solidaritě. Typ společnosti s organickou solidaritou se vyznačuje právními normami, které jsou zaměřené na nápravu, a mají za cíl navrácení do původního stavu. Organickou solidaritu těchto společností připodobňuje Durkheim k živé bytosti. Společnosti jsou založeny na specializované dělbě práce, společnost je oproti společnosti s mechanickou solidaritou individualizovaná, jedinec participuje ve společnosti v rámci rozdělení funkcí mezi jedince a skupiny ve společnosti. (Keller 2010: 208-209)

Jak píše Durkheim (2004: 39-40) směřování moderní společnosti směrem k mohutným mechanismům, seskupení sil a kapitálu, směřující k extrémnímu rozšiřování dělby práce. K diferenciaci dochází neustále a to nejen v rámci velkých továren, ale každá výroba, politická, administrativní a právní činnost směřuje k nutnosti další specializace. V každém oboru dochází k dalšímu dělení, a vzniku úzce zaměřených specialistů. Dochází k tomu, že se postupně snižuje vzájemná závislost na rutinním směřování společnosti, jedinci uskutečňují své úkoly izolovaně, propojenost, vzájemná solidarita změnila svou podobu. Durkheim si tedy klade otázku: „*Je naší povinností snaha stát se zcela kompletní a završenou bytostí, která si vystačí sama, nebo naopak být pouhou součástí celku, orgánem*

určitého organismu? Je dělba práce, která je současně přírodním zákonem, také morálním pravidlem lidského jednání? A pokud má tento charakter, z jakých důvodů a v jaké míře“ (Durkheim 2004: 41)?

2.8 Optika futurologických věd

Futuristicky orientované vědy jsou v rámci odborného diskurzu zastoupeny relativně malým počtem badatelů. *Future studies*, *futurologické vědy* je označení vědního oboru jehož předmětem je budoucnost, alternativní scénáře možného budoucí vývoje společnosti, které je možné aplikovat na celou řadu jiných vědních oborů. V nejobecnějších chápání lze futurologické vědy označit jako disciplíny jež lze chápat především prostřednictvím „zvláštnosti jejich zkoumání (...) každá forma futurologických studií se zabývá „ještě neexistující skutečností“ či „skutečností, která teprve nastane“ anebo „skutečností, která může za jistých okolností nastat““ (Petrášek 2009: 14).

V českém kontextu tento obor výrazněji zastupovala organizace Občanská futurologická společnost, založená roku 1990 a její spoluzakladatel a předseda František Petrášek patřil k k nejvýraznějším českým futurologickým osobnostem. Tento představitel české futurologie uvádí praktické využití futurologické vědy člověku umožňující, aby „získával informaci, jež mu usnadňovala cílevědomě vedené jednání i v měnícím se přírodním a společenském prostředí jeho života (...) futurologická studia však nereprezentují jedinou zvláštní informační praktiku člověka, jejímž záměrným využíváním si uvědomuje časovou následnost stavů prožívané skutečnosti a tím si napomáhá při snižování neurčitosti svého jednání v proměnlivém prostředí. Z tohoto hlediska je můžeme pochopit jako jakousi partnerskou informační praktiku studií historických (...) z pohledu postupů použitých člověkem pro vnímání a pro interpretaci a tvorbu představ o dosahu prožívané skutečnosti, nečiní dokonce potíže považovat futurologická studia za zvláštní součást studií historických nebo naopak“ (Petrášek 2009: 9).

Zaměření mé diplomové práce se týká budoucího vývoje, z tohoto důvodu jsem zařadila pohled na budoucí směřování společnosti optikou futurologických věd, které reprezentují hlavní vědní směr, který si klade za cíl predikovat vývoj společnosti jako celku i konkrétních společenských nebo technologických pokroků. Protože futurologické vědní obory nejsou rozšířené v takové míře jako společenské vědní obory, považuji za podstatné do této práce zahrnout stručnou charakteristiku, která vysvětluje základní zaměření futurologie, jejích základních technik i základní výzkumné metody.

Rozsáhlé a komplikované studium budoucnosti se snaží popsat budoucnost za pomoci systematického zvažování všech okolností z minulosti i ze současnosti. Tato disciplína přitom zvažuje veškeré okolnosti, zkoumá z minulosti i současnosti vše, o čem lze předpokládat, že bude pokračovat, co je inovativní a bude směřovat dále, co je neobvyklé a jedinečné. Problémem této vědní disciplíny jsou přístupy a znalosti, které jsou mnohem obtížněji prokazatelné, než je tomu v případech věd přírodních, nebo jiných společenských věd, a to včetně sociologie, ekonomie nebo politologie. Futurologie coby interdisciplinární obor shromažďuje a analyzuje data a strategie, které mohou být kompetentní pro budoucnost. Pro dosažení určitých prognóz je třeba analyzovat zdroje, vzorce a příčiny změn a stability. Jsou tři hlavní faktory, které odlišují futurologická studia od jiných vědních oborů (často společenských věd) založených na výzkumech. Odlišující faktory lze definovat jako: studium je zaměřeno na možné, pravděpodobné, preferované; obvyklá je snaha o získání komplexního a systematického vnímání, které je založena na poznatcích různých vědních disciplín; futurologická studia konfrontují a odhalují předpokládané možnosti budoucnosti. Tato studia také vylučují některé jiné možné scénáře budoucího vývoje, a to na základě svých zjištění a studií předchozího vývoje. Využití informací z řady různorodých vědních oborů (jako jsou sociologie, ekonomie, historie, geografie, psychologie, inženýrství, matematika, astronomie, či teologie) napomáhají ke komplexním budoucím interpretacím. Nástroje takového výzkumu jsou založeny na shromažďování dat kvalitativních, i kvantitativních z rozmanitého spektra disciplín. Jedním z konkrétních nástrojů může být the causal layered analysis method / metoda kauzální vrstvené analýzy. (Singh, Yadav 2017: 1-2)

Metoda CLA je velmi silně ukotvená v teorii, ale zároveň je dostatečně pružná, aby ji výzkumník mohl použít na rozmanité formy dat. Autor předkládá čtyři úrovně, které často CLA metoda nabývá. První z nich autor nazval „litání“, a jedná se o kvantitativní trendy, které mohou být snadno zneužity pro politické účely, často se ve veřejném prostoru šíří prostřednictvím médií, příkladem může být např. přelidnění. Druhá úroveň analýzy se zaměřuje na sociální příčiny (případně ekonomické, kulturní, politické a historické), které interpretuje skrze kvantitativní data, příkladem je například míra porodnosti. Na rozdíl od předchozí zde nechybí analýza, ani přihlédnutí k dalším možným aktérům či jiným faktorům, které mají nebo mohou mít, na zkoumaný fenomén nějaký vliv. Třetí úroveň CLA je otázkou struktury a diskurzu. Cílem této úrovně je nalezení hlubších společenských, jazykových nebo kulturních struktur, které jsou nezávislé na aktérech v nich situovaných, a následné vytvoření nové vize problému. S využitím již známého diskurzu tato úroveň

odvozuje další možné scénáře a perspektivy. Čtvrtá úroveň této analýzy pracuje na úrovni metafor či mýtů, často hluboce zakořeněné kolektivní archetypy, v mnoha případech nevědomé a emotivní dimenze zkoumaného fenoménu. Emocionálně podložená úroveň se zaměřuje na neracionální předpoklady budoucnosti. Rozbitím konvenčních obrazů a konstrukce alternativních je nástrojem kritiky současnosti a zároveň způsobem vytváření alternativních scénářů budoucnosti. Konvenční metafory, mýty a obrazy ukazují na hluboce zakořeněné civilizační základy pro konkrétní budoucnost. Metoda CLA poukazuje na skládání a vytváření nových alternativních scénářů budoucnosti s pomocí propojení s dalšími diskurzy a poukázáním na skutečnost, že existují různorodé úrovně reality a způsobů poznání, jelikož jednotlivci i skupiny nebo celé civilizace mají různorodý náhled na svět. (Inayatullah 2009: 9-10)

Vzdělávání a práce patří k mnoha tématům, kterými se futurologičtí autoři zabývají, v této části krátce představím některé autory, kteří se tématem vzdělávání a práce ve svých futurologicky orientovaných dílech zabývají.

Budoucnost vzdělávání patří mezi díla futuristicky orientovaných autorů, Richard Slaughter ve svém, dnes již starším, textu (2008: 17-18) zaměřil na důležitost futurologických věd pro vzdělávací systémy, které mohou coby „vnější síly“ napomáhat s navrhováním nových opatření ve stávajících školských systémech. Výraznou překážkou pro plánování v souladu s ideami věd orientovaných na budoucnost je dle něj byrokracie. Soudobá byrokratická praxe a politická realita je dle autora orientována především na krátkodobé cíle, které jsou často v souladu s aktuálními politickými idejemi, tedy krátkodobě dle volebních období. Současně s krátkodobostí takovýchto cílů v praxi je dalším omezením nedostatečná propojenost s okolním světem. Takovéto cíle pak fungují, dle autorových slov, ve smyslu „omezené racionality“, ač jsou rozhodnutí často založena na racionálních rozhodnutích i cílech, jsou výrazně omezeny, filtrovány a zjednodušeny. Důsledkem takovýchto omezení pak přichází stereotypní rozhodovací proces, kde možné potenciální inovace s možnými dalekosáhlými důsledky bývají potlačovány, a to aby nedošlo ke zpochybnění stávající byrokratické praxe. Zároveň existují také přístupy, které zohledňují budoucí vývoj vzdělávání a zavádějí do současné teorie i praxe vzdělávacích systémů inovativní postupy i funkce. Další důležitý problém s byrokracií při zavádění změn ve vzdělávací praxi vidí Richard Slaughter v úrovních školského systému, zatímco opatření ve vzdělávání fungující na úrovni jednotlivých škol mohou být vysoce funkční, přechod na vyšší, často národní úroveň, je byrokraticky komplikovaný. V systémové úrovni tedy dle autora funguje řada sil, které ztěžují inovace ve sféře vzdělávacích

systémů, mezi tyto síly řadí politiku a ekonomiku. Právě tyto dvě síly prostřednictvím ideologického rámce napomáhají zachování vlastní kontinuity.

Alvin Toffler (2012: 54-55) hovoří o nové historické éře, do níž soudobý svět vstoupil. K popsání těchto společností je možné použít celou řadu označení jako jsou „postindustriální“, „post-Fordická“, „postmoderní“ nebo „posthistorická“. Ovšem, jak autor zmiňuje, teorie označující soudobé společnosti těmito pojmy se často soustředí především na hledisko ve změně hospodářství, a tedy většinového soustředění ekonomicky aktivní jedinců do sektoru služeb, a také na společnost, kterou lze nyní označit jako „znalostní“. Teorie často zahrnují celou řadu skutečností, kterých se inovace navazující na technologický obrat, dotýkají. Teorie futurologicky orientovaných vědců jsou často úzce provázány s teoriemi autorů sociálních věd, a to především, pokud bychom hovořili o teoriích sociálních změn – teoriích evoluce, konfliktu, cykličnosti, funkcionality nebo technologických změn. Futurologické teorie jsou tak podobně, jako teorie význačných sociologických autorů např. Karla Marxe a Maxe Webera, teoriemi sociálních změn. Futurologicky orientované vědy mají tak za cíl studium vlivu modernity na definování a formování soudobé společnosti, jak v západním měřítku, tak jako obecné globální společnosti.

Vývoj pracovních trhů patří mezi témata, která v posledních letech přitahují pozornost z řad odborné i laické veřejnosti, ve veřejných fórech se nad debatami schází zástupci akademici, vědci, politici i veřejnost. Rychlé a masivní změny ve společnosti, často zapříčiněné technologickým pokrokem, přinášejí často různorodé náhledy na budoucí vývoj pracovního trhu. Jak píše Thereza Balliester a Adam Elsheikhi (2018: 1-2) „*navzdory intenzivním diskuzím se prozatím neobjevila žádná obecně přijímaná vize budoucnosti pracovního trhu*“. Dokonce chybí shoda ohledně klíčových faktorů ovlivňujících budoucí podobu pracovních míst a jejich mzdového ohodnocení. Častý zájem soudobých autorů je zaměřen na dopad tzv. čtvrté průmyslové revoluce, která znamená výrazných technologický pokrok v oblasti robotiky, umělé inteligence a genetiky, na vývoj pracovního trhu. Čtvrtá průmyslová revoluce v kombinaci s řadou dalších sociálně-ekonomických, geopolitických a demografických faktorů mají v současnosti zásadní vliv na směřování vývoje globální společnosti, a tedy i na podobu budoucnosti pracovního trhu. Přičemž autoři definovali pět zásadních dimenzí, které mají v současnosti zásadní vliv na změny pracovního trhu, jsou to: kvalita pracovních míst; mzdová a příjmová nerovnost; systém sociální ochrany; společenská diskuze; pracovní vztahy. Těchto pět témat má zcela klíčový vliv na budoucí podobu vytváření či uchování stávající podoby pracovního trhu,

nebo naopak zanikání určitých částí, a také strukturální změny probíhající v návaznosti na technologický pokrok.

Technologický pokrok, v kombinaci s dalšími faktory ovlivňujícími podobu pracovního trhu a jeho vývoj, kladou na jedince participující na trhu práce odlišné požadavky, než tomu bylo v minulosti. Jak jsem zmínila výše, generace a jejich přístup ke vzdělání i pracovním povinnostem se v průběhu posledních desetiletí výrazně proměnil. Každá generace má od svého studia i od zaměstnání odlišná očekávání, a také k těmto dvěma součástem svého života přistupuje odlišně. Lze tak konstatovat, že generace se postupně přizpůsobují požadavkům, které jsou na ně kladeny ve vzdělanostní a kariérní sféře jejich životů (v osobních rovinách samozřejmě také, ale to není předmětem tématu). UK Commission for Employment and Skills zkoumá prognózy budoucího vývoje britského trhu práce v následujícím desetiletí (předpokládám, že v rámci globalizovaného světa se prognózy výrazně neliší, a lze je tedy vztáhnout do obecnějšího měřítka), a to se zaměřením na dovednostní požadavky na jedince v rámci pracovních trhů. Poptávka po dovednostech ze stran zaměstnavatelů je samozřejmě ovlivněna celou řadou dalších faktorů (konkrétním pracovním zařazením, strategií zaměstnavatele, prací v konkrétních službách nebo výrobě). Přičemž lze okolnosti charakterizovat čtyřmi hlavními faktory: technologické změny; konkurence schopností v globalizovaném světě; demografické změny; firemní strategie. Inovace nahrazující činnosti nákladné na lidskou pracovní sílu jsou ve velkém měřítku nahrazovány technologiemi, zatímco zaniká řada pracovních míst, naopak vznikají nová, s novými požadavky na kvalifikaci svých zaměstnanců. *„Realizovat ekonomický potenciál technologického průlomu bude závislé na vytvoření infrastruktury přesunující inovace od výchozího nápadu až na trh. Což zahrnuje další rozvoj vazeb mezi průmyslem, včetně menších podniků, a výzkumnými institucemi včetně univerzit. Není snadné dosáhnout (...) vazeb mezi průmyslem a vysokoškolským vzděláním. Zejména vysokoškolské vzdělání“* (UKCES 2014: 3). V ideálním případě by se tak vysokoškolský sektor měl přizpůsobit potřebám průmyslu, neboť to budou právě dovednosti získané vysokoškolským vzděláním, které by měly mít vztah vzájemné závislosti s výzkumem a inovacemi. Na jednu stranu by tak vzdělání mělo poskytnout dovednosti potřebné pro práci s inovovanými pracovními nástroji, na druhou stranu by mělo toto vzdělání poskytnout dovednosti potřebné k vytváření nápadů pro následné inovace a výzkum. Kombinace změn ve struktuře vzdělávacího systému tak získává klíčovou úlohu pro možné zvyšování hospodářského růstu ve společnosti. (UKCES 2014: 1-4)

3 Praktická část diplomové práce

Vzdělanostní a pracovní trhy patří mezi častá témata soudobých sociálních vědců, byla provedena celá řada nejrůznějších výzkumů zabývajících se touto tematikou nebo některými jejími aspekty. Obdobně futurologicky orientované vědy skrze nejrůznější výzkumné nástroje usilují o predikce budoucího směřování společnosti nebo některých společenských fenoménů. Obě tyto vědecké disciplíny a jejich představitelé se v soudobém světě snaží zkoumat fenomény

Cílem této diplomové práce je srovnání dvou sociálně vědních perspektiv – sociálních studií a future studies – při předpokladech budoucího vývoje dvou specifických trhů, vzdělanostního a pracovního, které jsou, v tomto případě, základem pro rozpracování teorie vývojem vzdělanostního a pracovního trhu dle těchto dvou vědních perspektiv. Neustálá společenská změna vyžaduje pro zmapování rozmanitých perspektiv a vývoju určitou míru pružnosti v teoretickém ukotvení, díky použití dvou sociálně vědních perspektiv se lze této skutečnosti lépe přizpůsobit.

Celá řada nejrůznějších autorů z rozmanitých vědních oborů se zabývá otázkami budoucnosti, otázkami vývoje nejrůznějších součástí života jedinců, skupin či celé společnosti, bylo by takřka nemožné obsáhnout veškeré možné prognózy budoucího směřování společnosti, nebo některých fragmentů společenského života, či dokonce směřování společnosti. Přesto v této části své diplomové práce pokusím o srovnání předpokladů budoucího vývoje vzdělanostních a pracovních trhů z pohledu dvou vědních perspektiv. Potencionálně použitelný textů je velké množství, vzhledem ke zvolené kvalitativní metodě bylo potřeba zúžit výběr. V případě predikce budoucího směřování, či budoucí podoby je také nezbytné zohlednit stáří vybraných textů, z tohoto důvodu jsem se zaměřila na odborné časopisy, které jsou vydávány představiteli těchto dvou vědních disciplín, a to v úzkém krátkodobém obzoru posledních let.

Výzkumnou otázku pro zpracovávané téma jsem formulovala:

Jak přistupují soudobé sociální a futurologické vědy k vývoji pracovního a vzdělanostního trhu?

Zvolené téma by bylo možné zpracovat celou řadou rozmanitých metod sociologické výzkumu. Rozhodla jsem se, že ve své diplomové práci budu postupovat kvalitativně zaměřenou metodou, a to tématickou analýzou, která je jednou z výzkumných

metod obsahových analýz, která vytvoří základ pro komparaci mezi oběma vědními přístupy. Základním materiálem byla četba textů, které zastupují sociální vědy a futuristické vědy. Zaměřila jsem se velmi úzce vždy na jedno odborné periodikum, do něhož přispívají odborníci zastupující tyto dvě vědní disciplíny, na které se ve své diplomové práci soustředím.

Metoda tématické analýzy má výraznou výhodu ve své flexibilitě, lze tedy v případě užití této metody postupovat více způsoby dle konkrétních zkoumaných údajů a souboru dat. Při využití metody tématické analýzy je nezbytné se rozhodnout o konkrétní formě použité analýzy, a zároveň zdůvodnit konkrétní rozhodnutí. Induktivní nebo deduktivní přístup v této analýze značí rozhodnutí mezi induktivním přístupem „zdola“ dle konkrétních obsahů zkoumaného jevu, kdy výzkum mapuje obsah. A deduktivním přístupem, „shora“, při kterém se ke kódování a interpretaci používá řada konceptů nebo témat. Kódy a témata jsou tak odvozena od konceptů přidaných výzkumníkem, a nemusí nutně odpovídat obsahu zkoumaných textů. Často je při uskutečňování této metody – kódování i analýze – použita indukce i dedukce. (Braun, Clarke 2012: 58)

Tato výzkumná metoda se v některých aspektech podobá široce využívané kvalitativní metodě zakotvené teorie. Tématická analýza je úžeji zaměřena než metoda zakotvené teorie, přičemž se ukotvuje především v obsahové rovině, kde je primárním cílem klasifikace. Zakotvená teorie se oproti tomu snaží o zachycení a teoretickém uchopení zkoumaného fenoménu, a na základě této analýzy dat je vypracována teorie zkoumaného jevu. (Řiháček et al. 2013: 45)

V ideálním případě by mělo dojít k nasycení výzkumným vzorkem tak, jak je tomu v případě použití metody zakotvené teorie. V případě takto rozsáhlého množství potenciálních dat je ovšem více než nezbytné provést selekci, která zjednoduší následnou analýzu snížením množstvím dat. Tato selekce ovšem způsobí, že získané údaje budou mnohem méně reprezentativní, bude se tedy jednat pouze o analýzu vybraných přístupů a vybraných autorů. Přesto se domnívám, že právě kvalitativní způsob zpracování těchto vybraných dat je pro požití vhodnější a může napomoci k lepšímu vhledu a pochopení zkoumané problematiky. Cílem, v tomto případě, není četnostní zastoupení vybraných témat v rámci studovaných textů, nýbrž chápání některých součástí budoucnosti tak, jak je můžeme nalézt v případě vybraných periodik, a poukázat na scénáře možného budoucího směřování vzdělanostních a pracovních trhů, jak jsou představeny v konkrétních odborných časopisech.

Jedním z nejtěžších úkolů tak pro mne při psaní této diplomové práce byl, jakým způsobem vybírat výzkumný vzorek, potenciálních možností, jak zkoumat tuto problematiku je celá řada. Současně také existuje obrovské množství článků, knih nebo publikací, které se nějakým způsobem snaží o predikci budoucího směřování některých segmentů, nebo přímo celé společnosti. Jak jsem výše psala, téma vyžaduje co možná nejaktuálnější publikace, z tohoto důvodu jsem se rozhodla využít vždy jeden odborný časopis vydávaný v rámci vědní disciplíny.

Pohled sociálních věd na předpokládaný vývoj pracovních a vzdělanostních trhů jsem se rozhodla zkoumat skrze sociologický časopis *Sociological Review*. Na rozdíl od futuristicky orientovaného periodika se většina článků nezabývá budoucím vývojem, nebo je jen alternativní budoucí vývoj některého segmentu společnosti zmiňován coby okrajová záležitost. Výhodou ovšem bylo větší množství publikovaných článků.

Při výběru dat znázorňující pohled futuristických věd jsem vycházela především z dostupnosti materiálů, v českém prostředí se futurologie věnuje nebo věnoval jen velmi malý počet badatelů (nejvýznamnějším zástupcem byl český futurolog František Petrášek o němž jsem se zmiňovala výše), ani žádná z českých vysokých škol nenabízí studium tohoto vědního oboru. Z tohoto důvodu jsem pohled futuristicky orientovaných čerpala z futurologického časopisu, který je volně přístupný na internetu. Pro analýzu z pohledu futuristických věd jsem konkrétně využila články z internetového futuristického časopisu *Journal of Future Studies*.

Výběr byl uskutečněn pomocí vyhledávání dle klíčových slov, dále byly vyřazeny články, které klíčová slova obsahovaly, nicméně s tématickým zaměřením diplomové práce nijak nekořespondovaly.

3.1 Scénáře možného budoucího vývoje dle Journal of Future Studies

V analyzovaných textech, které zde představují pohled futurologických věd na vývoj pracovních a vzdělanostních trhů se často tato témata překrývala a vzájemně doplňovala. Většina textů zdůrazňovala propojenost těchto dvou specifických *trhů* a jejich vzájemné působení, které by dle různých alternativních scénářů mělo být zohledněno. Většina článků použitých z *Journal of Future Studies* byla zasazena do konkrétního kontextu nebo byla součástí některé z futurologických studií. Podoba moderního vzdělávání, jak jej ve svých člancích prezentuje *Journal of Future Studies* se především zaměřuje na udržitelnost. V žádném ze zkoumaných článků jsem neobjevila

předpokládanou podobu vzdělávacích systémů – vyjma budoucnosti vysokoškolského vzdělávání – a tedy změny přímo ve struktuře vzdělávacích systému nejsou dle těchto textů nijak upravovány.

Autoři zastupující futurologický směr se v oblastech vzdělávání a práce přiklání k názoru, že dojde k řadě změn, které plynne navážou na technologický pokrok. Vývoj na poli technologií zapříčiní, že dojde k výrazným proměnám na pracovních trzích, které budou nuceny reflektovat rychlý technologický vývoj a adaptovat se tak na nové stávající podmínky, které budou vyžadovat nové specialisty. Vzdělávací systém by tak měl reflektovat nové požadavky trhů práce a přizpůsobit své učební osnovy i nabídku studijních oborů.

Výzkum předložený Snijders, Duin, Marchau, Doorn poukazuje na předpoklad, že v průběhu následujících desetiletí dojde k výrazné přeměně, dokonce 65% dětí v současnosti studujících na základních školách bude zaměstnáno na pozicích, které nyní ještě neexistují. (Snijders et al. 2018)

Zahrnuté texty se zaměřovaly na nutnost přizpůsobení se novým požadavkům, které sebou přinesou změny pracovního trhu zapříčiněné inovacemi a rychlou technologickou změnou. Vzdělávací systémy se tak, dle futurologických autorů, musí přizpůsobit strukturálním změnám trhu práce, ale také novým požadavkům na absolventy požadující odlišné dovednosti a schopnosti. Formální stránka vzdělanostního systému může v budoucnosti čelit potřebě výrazné reformace.

Vzdělávací systém odrážející požadavky budoucího směřování trhu práce tak musí přizpůsob své osnovy a způsob výuky, aby studenti byli schopni jednak přizpůsobit se technologickým inovacím, a zároveň se stát budoucími inovátory. Vzhledem ke globální povaze současných vzdělanostních a pracovních trhů dochází k tomu, že absolventi i pracovníci čelí výrazně větší konkurenci ve svých oborech, než tomu bylo kdy dříve. Technologický pokrok a zvýšená potřeba konkurenceschopnosti na vzdělanostních i pracovních trzích. Vzdělávací systém by tak měl plodit absolventy připravené na odlišné kvalifikační požadavky, i důležitou podmínku, kterou je *flexibilita*, která může nabývat rozmanitých podob. V případě přizpůsobování se technologickým inovacím patří flexibilita budoucích absolventů mezi zcela zásadní podmínky. Flexibilita, schopnost se volně pohybovat by tak mohl být požadavek na budoucí absolventy, který by vyžadoval schopnost se pohybovat jednak prostorově, a také v rámci oborů a pracovních specializací,

a to na nezměrných globálních pracovních trzích, jejichž propojení umožní rozmáhající se digitalizace všech oblastí života. (Smith, Watson 2018)

Flexibilita tak může být také výrazným motivem formálního vysokoškolského vzdělávání, které jehož budoucnost může spočívat ve změně stylu výuky, která může nahradit velké neosobní vzdělávací instituce menšími a odborněji zaměřenými výukovými skupinami. (Géring et al. 2018)

Požadavky rychle se měnícího trhu práce do budoucna mohou ovlivnit také preferované dovednosti, které by absolvent měl ve svém studiu získat.

Od znalostí k dovednostem, tak lze charakterizovat trend, který se v posledních desetiletích již vyskytuje, ale do budoucna by se mohl projevit ještě markantněji, než doposud. Reformovaný vysokoškolský systém by tak svým absolventům mohl poskytovat řadu schopností, které usnadní orientaci ve světě rychlých technologických inovací, konkrétněji by se osnovy měly soustředit na znalosti v oblastech matematiky, sociálních a počítačových věd, a také porozumění, kritické myšlení a komunikační dovednosti. Které lze považovat za základ vědomostí, které mohou budoucí absolventi ve svých profesních životech využívat. (Snijders et al. 2018)

Technologický pokrok tak do učebních osnov i způsobu života studentů přináší velké množství rozmanitých změn. Jak jsem výše zmínila, globalizovaný svět přináší do studijních i profesních životů jednak vyšší potřebu konkurenceschopnosti, ale zároveň také propojenost. Moderní technologie umožňují propojení jedinců napříč světem, a jejich vzájemnou neomezenou komunikaci, což přináší do vzdělání i práce řadu změn. Vzdáleností omezení se tak pro řadu studentů nemusí stát překážkou, naopak umožňuje přístup např. ke studijním materiálům dle nejlepšího uvážení, které používají běžně studenti univerzity třeba na jiném kontinentu.

Vzájemné sdílení, a to nejen v oblasti učebních materiálů, může patřit mezi vzdělávací nástroje budoucnosti. Vytvoření *síť*, a to nejen mezi studenty jako jednotlivci nebo studentskými skupinami, ale také mezi samotnými institut formálního vzdělávání, které překračují prostorovou i kulturní vzdálenost a mohou přinést řadu pozitiv. Tzv. *globální kampus* může jednak přinést očekávatelné zvýšení konkurenceschopnosti na mezinárodním vzdělávacím trhu. Současně globální propojení vzdělání může napomoci se sdílením zkušeností, porozumění i specifických zkušeností napříč světem. Zároveň studenti získají přístup k odborným znalostem libovolných institutů, v závislosti na svých požadavcích. Dalším pozitivem bude sdílené kulturní porozumění i znalost jiných

kulturních zvyklostí, mezinárodní spolupráce tak vytvoří běžnou komunikaci se studenty po celém světě. (Snijders et al. 2018)

Dle futurologů je zaměření na digitální technologie naprosto zásadní, nicméně je nezbytné zmínit další podstatnou skutečnost, kterou je zaměření na životní prostředí a udržitelnost. Smith a Watson (2018) dokonce hovoří o „změně způsobu myšlení a jednání“, které by se společně s politickými regulacemi a technologickým pokrokem napomohli vytvořit společnost udržitelnou pro budoucí generace.

V textu zaměřeném výhradně na budoucnost podoby vzdělání byly představeny čtyři potencionální scénáře budoucího směřování formálního vzdělávání:

1. Vzhledem ke snadnému, masovému přístupu k technologiím je očekávatelný snadný přístup ke vzdělání, s širokou nabídkou sebevzdělávání a odborně zaměřených kurzů, které mohou postupně nahrazovat formální vzdělání.
2. Druhý scénář možného budoucího směřování vzdělávání hovoří o digitalizaci společnosti, ve které umělá inteligence pomalu nahradí standardní vědomostní vzdělání. Studenti se tak budou primárně vzdělávat ve schopnostech *jak* ovládat technologie, znalosti budou volně přístupné na internetu a odpadá tudíž nutnost učení se velkého objemu znalostí.
3. Třetí možný scénář budoucího vývoje hovoří o vývoji jednotlivce jako individua, které je flexibilní a přizpůsobuje se stávajícím okolnostem. Učení probíhá neformální formou, nezávisle na místě a čase. Technologie jsou sice dostupné, ale konkurence na trzích zvyšuje propastný rozdíl mezi těmi, kteří si mohou dovolit nové nákladné technologie, a získají tak lepší přístup k učení i informacím.
4. Poslední předkládaná potenciální možnost vyzdvihuje sociální učení, kdy se škola stává pevným bodem v roztržité společnosti. Školy zůstávají fyzickým místem, dostatečně financovaným z veřejných zdrojů, na kterém dochází k sociálním interakcím, které není rozlišováno dle věku a dalších individuálních charakteristik. Učení by v takovém případě bylo zaměřeno na občanství, sociální soudržnost, odstraňování segregace a nerovnosti, na sociální jednání a hodnoty, ale také na sociální a kulturní dovednosti. (Snijders et al. 2018)

Scénáře budoucnosti vzdělávání dle futurologických autorů přináší predikce s hlavním důrazem na komunikaci prostřednictvím digitálních médií, která se tak budou projevovat v globální propojenosti. Což přinese uživatelům řadu výhod týkající se lepšimu přístupu k takřka neomezenému množství studijních podkladů, zároveň lze předpokládat

vyšší konkurenci na vzdělanostních i pracovních, neboť větším množstvím jedinců bude mít volný přístup k různorodým studijním materiálům.

Futurologicky orientovaní autoři orientovaní na téma budoucnosti pracovních trhů se nejčastěji zaměřují, obdobně jako v případě budoucnosti vzdělávání, na inovace, digitalizaci a globální propojenost, kterou umožní. Současně je nezbytné přihlídnout k řadě dalších změn, které jsou následkem společenských procesů jako demografické změny nebo urbanizace. Futurologičtí autoři tak, stejně jako v případě vzdělání, přisuzují roli dominantního činitele v podobě budoucnosti pracovních trhů technologickým změnám a pokroku na poli inovací. Budoucí globální pracovní trh bude mít značně odlišnou podobu, než je tomu v současné době. Jak je zmíněno výše, s postupujícími inovace, technologickými změnami a robotizací lze předvídat výrazné zanikání řady pracovních míst a jejich nahrazení jinými, které teprve vzniknou. Současně existuje vysoká pravděpodobnost, že se zvýší tlak na koncepci celoživotního učení, neboť rychlé technologické změny budou vyžadovat flexibilní přístup pracovníků, reagující na jeho vývoj.

Neoliberální trh práce se tak musí přizpůsobit novým požadavkům, které vznikly jako následky technologického pokroku i demografických změn. A odrážet tak realitu jedinců, kteří vstupují na pracovní trhy, i skutečnost zvyšující se robotizace, která ve velkém měřítku zapříčiní konec mnoha pracovních míst. Postindustriální společnost tak bude potýkat s masovými vlnami nezaměstnanosti, překonání problému s pracovními místy tak může tato skutečnost napomoci a pozdvihnout inovativní potenciál lidstva pomocí nových nápadů převedených pomocí technologií do praxe. Taková to praxe by měla využít technologické možnosti a pomoci s udržitelností hospodářského růstu, který nebude znamenat omezení pro budoucí generace. Slaughter (2016 cit. v Smith, Watson 2018) označuje soudobou společenskou situaci termínem „metaproblém“ současné doby, který je součástí „vadného“ pohledu západní společnosti na svět, který vidí jako instrumentální, funkční z krátkodobého hlediska, ale nikoliv z pohledu dlouhodobé environmentální udržitelnosti. Protože většina problémů týkající se udržitelnosti byla řadu let globálně přehlížena, a technologické vynálezy nebyly konstruovány za účelem udržení dlouhodobě udržitelného rozvoje. (Smith, Watson 2018)

3.2 Scénáře možného budoucího vývoje dle Sociological Review

Optiku sociálních věd jsem, stejně jako v případě futurologických studií, hledala ve vydání odborného časopisu, ke kterému je dostupný internetový přístup. Zvolila jsem titul *Sociological Review*, kde jsem se ve vyhledávání dle klíčových slov a tématického zaměření rozhodla pro omezení co se týče roku vydání, a to z důvodu, že ve futurologickém časopise odpovídaly mým kritériím pouze texty vydané v roce 2018 a 2019, takže vyhledávání v sociologickém časopise jsem omezila na stejný rok vydání. *Sociological Review* přinesl velké množství rozmanitých textů, z nichž se řada zabývala tématem vzdělání nebo práce či pracovní trh. Na rozdíl od futurologického periodika se, jak se dalo očekávat, nebyly texty zaměřeny na budoucnost, mnohem častěji analyzovaly stávající společnost nebo některé společenské fenomény, případně v nich byly popsány výzkumy nebo se zaměřovaly na sekundární analýzy textů jiných sociologických autorů. Přesto i tyto texty obsahovaly některé předpoklady budoucího směřování.

Pohled sociologických autorů na budoucí směřování pracovních a vzdělanostních trhů se značně od futuristicky orientovaných autorů lišil. V těchto textech jsem neočekávala potenciální scénáře budoucích vývojů společnosti, vyskytovaly se v nich spíše fragmenty doporučení týkající se budoucnosti, často reagující na nějaký fenomén, kterým se autor ve svém textu zabýval. Většina těchto textů nebyla orientována na budoucnost, přesto bylo v textech možné vysledovat náznaky autorova postoje k možnému budoucímu směřování. Obdobně jako futuristicky orientované vědy, sociologičtí autoři vidí technologický pokrok jako prvek určující budoucnost pracovních a vzdělanostních trhů, a jejich proměn.

Téma vzdělávání zpracovávají sociologičtí autoři skrze další témata, přičemž vzdělání vidí jako jednu z mnoha součástí následků tzv. čtvrté průmyslové revoluce a soudobého tržně orientovaného společenského systému. Většina autorů vybraných textů hledí na vzdělání obdobně jako Bourdieu, jako na jednu ze skutečností reprodukující společenské nerovnosti. Přístup ke vzdělání je sice díky moderním technologiím potencionálně přístupný většímu množství jedinců, kteří se tak mohou účastnit formálních i neformálních forem vzdělávání. Nicméně přístup k nejnovějším technologiím, médiím, které v současné digitalizované společnosti přenáší vědomosti a určují tak přístup k potencionálnímu vzdělání, jsou vázány na přístup k hmotným statkům. Tudíž nelze říci, že by moderní technologie přinesly všeobecný rovný přístup ke vzdělání.

Soudobý akademický systém odpovídá neoliberálnímu chápání, že vzdělání lze vnímat jako soukromou investici do lidského kapitálu, realizovanou skrze spotřebitele znalostí, ale není všeobecným právem. Byla tak vytvořena tržně orientovaná, soukromá sféra znalostí, řízených tržními mechanismy, formální vzdělávací instituce se tak začaly, mimo jiné, posuzovat především skrze výkonnost, spíše než skrze odbornost. Proměňuje se také přístup absolventů k následným povoláním, kdy současná *kultura autentičnosti* podporuje propojování mezi osobností a prací, který se stane zdrojem motivace dalšího znalostního a kariérního postupu. (Cannizzo 2018)

Vzdělání by mělo mít úlohu zmírňující nerovnosti ve společnosti, poskytující rovné šance i jedincům pocházejícím ze znevýhodněného prostředí. Přesto sociologičtí autoři popisují současný stav, kdy vzdělání – zejména pak vysokoškolské – považují za jednu ze skutečností, která napomáhá nerovnosti reprodukovat.

Ingram a Allen popisují situaci, kdy řada profesí může na základě socioekonomických poměrů projevat jakýsi „třídní strop“, který je projevem určitého elitářství v některých profesích. Univerzity by tak měly mít *vyrovnávací* úlohu v přístupu k rovným příležitostem ve vzdělání, kterými tak působí na rovnoměrnější šance na pracovních trzích. I přes podporu studentů pocházejících ze sociálně znevýhodněných prostředí, lze vysledovat přetrvávající horší výsledky takovýchto studentů v následných kariérách. Sociální třída, společně s dalšími charakteristikami, patří mezi faktory ovlivňující účast na vysokoškolském vzdělávacím procesu, a umocňují tak následné nerovnosti v zaměstnávání absolventů. Zvýhodněné postavení, lepší přístup finanční podpoře a rodinnému sociálnímu kapitálu napomáhá s reprodukcí nerovností při následném hledání pracovního uplatnění, i mimoškolních aktivit. Projevuje se tímto způsobem „institucionalizovaný kapitál“ i „kulturní kapitál“, které dohromady ovlivňují šance absolventů k následnému pracovnímu uplatnění. Úspěch v kariérním životě tak závisí na celé řadě požadavků, z nichž kvalifikace je jen odrazovým můstkem, je třeba se odlišit od ostatních uchazečů. (Ingram, Allen 2019)

Další z autorů vidí v technologickém pokroku možnost odstranění nerovností ve vzdělávání, jejichž původ spatřuje v geopolitické moci. Významné vzdělávací instituce se často nachází v ekonomicky prosperujících oblastech. Geopolitickou moc v tomto případě jde označit jako postkoloniální, protože velká část významných vzdělávacích institucí se nachází v oblasti označované jako západní svět Evropy a Spojených států. Instituce nacházející se takto v centru geopolitické moci a prosperující ekonomice tak propůjčují svým absolventům určitou míru prestiže a uznání. Zmírnění těchto přetrvávajících

nerovností může napomoci technologický pokrok a možnost sdílení, které tak částečně odstraní rozdělení na vzdělanostní centra a periferie, neboť se rozšíří okruh studentů s potencionálním přístupem k vědomostem a učení. (Connell et al. 2018)

Společným konceptem, který bude dle sociologických autorů, mít v budoucnu zásadní vliv na formování podoby vzdělanostních a pracovních trhů zastřešuje pojem *sdílení*. Obdobně jako u autorů z řad futurologických vědců se jedná o skutečnost, která bude umožněna skrze moderní technologie. Neboť digitální komunikace se stane zcela zásadní pro veškerý vzdělanostní i profesní život jedinců v globalizované moderní společnosti. Napříč světem a jednotlivými společnostmi tak dochází k lepšímu propojení a sdílení informací a nejrozličnějších poznatků, mezi jednotlivci i mezi institucemi, mezi studenty i mezi vzdělanostními instituty. Sdílení tak umožňuje to, co vyjadřuje často v souvislosti budoucím vývojem skloňovaný pojem, flexibilitu. Díky sdílení se usnadňuje flexibilita jedinců ve vzdělávacích i profesních oblastech, výrazně rozšiřuje množství sdílených informací a postupů, a přispívá k lepšímu vzájemnému pochopení mezi rozmanitými kulturami.

Nová světová produkce se čím dál více bude přesouvat na pole internetových platforem. Nastupující sociálně-ekonomický model lze dle autorů vystihnout pojmem *sdílená ekonomika*, což by nová forma sdílení zdrojů založená na široké spolupráci. I přes řadu kritik potenciálních rizik patří sdílení v některých oblastech k potenciálním výhodám. Relativně nově vzniklé platformy (např. Airbnb, Uber) fungující na místní i globální úrovni stojí na počátku možné transformaci hospodářství. Vedle proměn společnosti prostřednictvím digitalizace a masového rozšíření technologií se jedná o další skutečnost s potenciálem proměny ekonomických výměn. (Arcidiacono et al. 2018)

Carfagna popisuje alternativní scénář budoucnosti, ve které se sdílení může stát zásadní skutečností v oblasti vzdělávání. Otevřené sdílení vědomostí a učení by tak nahradilo současné dominující formální vzdělávací instituce. Technologie jsou již v současnosti zásadními vzdělávacími médii, a jsou pro studia využívána stále ve větší míře. Budoucí vzdělávání, formální i neformální, tak může být postaveno na sdílení skrze technologické platformy. Budoucí formy sdíleného učení tak může snížit vliv i dosah tradičních vzdělávacích institucí jako jsou univerzity. Otázkou zůstává, zda toto řešení může být trvalé nebo se jedná o krátkodobou strategii reagující na ekonomické procesy ve společnosti, založenou na kolektivních ideologiích reagujících na neoliberalistické tržní uspořádání. (Carfagna 2018)

Nejrůznější formy sdílení (např. aut nebo nemovitostí) prostřednictvím osobní interakce se neřídí maximalizací užitečné akumulace příjmů, ale na hodnoty zakořeněné v mezilidských vztazích. Nově díky digitálním platformám se *sdílení* a sdílená ekonomika stává součástí tržního hospodářství. Kombinace obou skutečností tak poukazuje na tendence, které nejsou jen tržně orientované, ale zaměřené také na sociální vztahy, které jsou tímto způsobem vytvářeny a potvrzovány. Sdílená ekonomika se tak opětovně stává součástí sociálních vztahů, zprostředkovaných digitálními technologiemi. Dochází k proměnám sdílení jako sociální činnosti a vazeb na nové formy sociálních komunit a nekapitalisticky orientovaného trhu tvořeného menšími producenty zboží a služeb, coby ideálu nahrazující velké obchodní společnosti. Do budoucna tak tento způsob alternativního scénáře může znamenat novou ekonomickou logiku, která částečně nahradí velké tržní společnosti. (Arvidsson 2018) Společenské změny by dle sociologických vědců měla reflektovat také sama sociologie coby vědní disciplína. Digitalizace sociální interakcí, potencionální propojení takřka všech jedinců na světě skrze moderní technologické platformy, výrazné změny na pracovních trzích. Ačkoliv ne všichni společensko-vědní autoři považují *čtvrtou průmyslovou revoluci* za skutečně zásadní zlom pro vývoj společnosti, každá inovace přenáší globální společnost do zcela nové fáze dějin, která pro sociologii přinese řadu zásadních výzev.

Technologický pokrok tak přináší nové možnosti společenské spolupráce, která se díky technologické dostupnosti může proměnit do decentralizované formy. Sociologie by se tak měla posunout a zkoumat složité a komplexní důsledky transakcí, které jsou založeny na sdílení a spolupráci. A to v pěti hlavních bodech: spotřebitelský trh; trh práce; finanční trh; „tréninkový“ trh (ve smyslu zvýšení gramotnosti pro práci s novými technologiemi); trh sociálního zabezpečení. Přesto k budoucím výzvám pro sociologii patří zkoumání, zda a v jaké míře může sdílení produkovat nebo naopak redukovat nerovnosti ve společnosti. (Arcidiacono 2018)

4 Shrnutí porovnání předpokladů vývoje dle futuristických a sociálních věd

V předchozí části diplomové práce jsem nastínila nejdůležitější poznatky, které jsem vyčetla v textech použitých pro zkoumání optik budoucího směřování dle sociálních věd a futurologických věd a to prostřednictvím odborného časopisu, který je vydáván za každou z těchto vědních disciplín.

Nejdůležitější roli přisuzují autoři zastupující futurologické vědy vývoji digitálních technologií, které budou hlavním činitelem ovlivňující fungování budoucí společnosti. Technologický vývoj, inovace a robotizace způsobí zanikání velkého množství pracovních míst, a naopak dají vzniknout novým. Technologické inovace budou vyžadovat pracovníky, kteří se jim umí přizpůsobit, a zároveň se stanou budoucími inovátory. Flexibilita pracovníků se v budoucnu stane jedním z hlavních kvalitativních požadavků na budoucí zaměstnance na pracovním trhu, společně s dalšími dovednostmi zaměřenými na přizpůsobení se stále pokračujícímu technologickému pokroku. Futurologičtí autoři předpokládají posun v zaměření budoucích vzdělávacích systémů, které se budou přizpůsobovat požadavkům trhů práce a důraz bude ve větší míře důraz kladen na dovednosti v oblastech jako je matematika, počítačové a společenské vědy nebo kritické myšlení. Propojenost globalizované světa umožněná digitální komunikací by, dle futurologických autorů, měla usnadnit sdílení znalostí a dovedností napříč celou společností, což bude mít za následek vyšší míru konkurence na pracovním trhu. Tito autoři také zdůrazňují nezbytnost zaměření na životní prostředí, nové technologie mohou společně s politickými regulacemi a společenskou změnou vytvořit společnost, která je schopná udržet hospodářský vývoj, který nevyčerpá veškeré přírodní zdroje a učiní ho tak udržitelný pro následující generace. Sociologičtí autoři se ve svých textech často zaměřovali spíše na popisy soudobých společenských jevů, a budoucí směřování bylo součástí možných náčrtků na ně navazující. Obdobně jako futurističtí autoři přikládají velkou váhu moderním technologiím, které umožní sdílení znalostí a vědomostí prostřednictvím digitálních platform. Sdílení vědomostí tak může do budoucna snížit úlohu formálních vzdělávacích institucí. Aktuální stav, kdy vzdělání patří k činitelům udržujícím společenskou nerovnost, tak může toto sdílení zmírnit, tím že přinese dostupnost k informacím a vzdělání většímu množství jedinců. Přesto budou nerovnosti dále reprodukovány, protože přístup k digitálním technologiím coby médiím znalostí je podmíněn hmotnými zdroji, a tedy ne každý bude mít stejné rovné šance ke vzdělání. Sociologičtí autoři zmiňují sdílení a propojenost, které přesahuje rámec sdílení vědomostí, predikují zvyšující se úlohu propojených ekonomik, a sdílení hmotných věcí. Sociální vztahy a interakce se mohou díky digitální komunikaci stát novou formou produkce a potvrzování sociálních vztahů. Pro sociologii jako vědní disciplínu tak tyto technologické změny přinesou řadu budoucích výzev, digitální technologie zásadně promění mezi lidskou interakci i fungování budoucích ekonomik.

5 Diskuze nedostatků diplomové práce

Východiska diplomové práce jsem založila na porovnání pohledů dvou vědních perspektiv, k čemuž jsem si zvolila kvalitativní metodu, založenou na textech vydávaných vždy jedním z těchto vědních oborů. Poměrně úzký způsob zpracování jsem se rozhodla použít proto, že jsem předpokládala, že podrobnější čtení odborných textů mi napomůže mnohem lépe nahlédnout na zkoumanou problematiku a odhalit to, co bylo mým záměrem, tedy jak vědní disciplíny *nahlíží* na budoucnost vzdělanostních a pracovních trhů. Protože se jednalo o zkoumání jednoho odborného časopisu za každou ze zmiňovaných vědních disciplín, nemohu výsledky nijak zobecňovat, vždy se jedná o pohled prezentovaný konkrétním odborným periodikem. Věřím tomu, že kombinace s kvantitativními metodami by v tomto případě mohla přinést řadu dalších informací, a možná by tak bylo možné najít texty obou disciplín, které jsou pro zpracovávané téma vhodnější. Nebo by kvantitativní zpracování mohlo napomoci k rozšíření závěrů o další zajímavé poznatky, zejména co se týče optiky sociálních věd, které se budoucím vývojem zabývají jen v omezené míře.

6 Závěr

Na soudobou společnost můžeme hledět nejrůznější optikou, stejně tak můžeme rozmanitě hledět na budoucnost směřování společnosti v její komplexitě, i jejím jednotlivým segmentů. V této diplomové práci jsem se soustředila na pojetí budoucnosti vzdělanostních a pracovních trhů, které jsem popisovala optikou dvou vědních perspektiv – optikou sociálních věd (především sociologie, která je pro mne nejbližší), a optikou futurologických věd. Obě vědní perspektivy se shodují na zásadní úloze, kterou bude mít rozvoj digitálních technologií na život budoucí společnosti, a to v obou sledovaných směrech – v oblasti vzdělávání i oblasti pracovních trhů – jejichž současnou podobu může digitalizovaný svět zcela proměnit. Tato změna bude příčinou vývoje požadavků na jedince, kteří vstupují do procesu vzdělávání a práce, jedním z nejdůležitějších požadavků se stává flexibilita, která umožní jedinci přizpůsobit se aktuálním potřebám vzdělávacího či pracovního procesu. Využívání technologií a digitální komunikace do budoucna přinese výrazně větší propojenost mezi jedinci i institucemi, čímž umožní masovější přístup k

informacím a možnostem vzdělání, které se tak může částečně oprostit od formálních vzdělávacích institucí.

V této diplomové práci jsem si dala za cíl prozkoumat dvě vědní perspektivy vývoje možného budoucího směřování společnosti. Mým cílem bylo zmapovat možné scénáře budoucího vývoje společnosti, jedná se o aktuální téma, které se dotýká každého jedince žijící v soudobé moderní společnosti, a považuji tedy za nezbytné se zabývat otázkami budoucího vývoje v oblastech vzdělávání i pracovního uplatnění.

7 Seznam použité literatury:

About education and training policies | Education and Training. *European Commission* | Choose your language | Choisir une langue | Wählen Sie eine Sprache [online]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/education/policies/about-education-policies_en

Arcidiacono D, Gandini A, Pais I. Sharing what? The ‘sharing economy’ in the sociological debate. *Sociological Review*. 2018;66(2):275-288. doi:10.1177/0038026118758529.

Arvidsson A. Value and virtue in the sharing economy. *Sociological Review*. 2018;66(2):289-301. doi:10.1177/0038026118758531.

BALLIESTER, Thereza, ELSHEIKHI Adam. The Future of Work: A Literature Review International Labour Office. 2018.

BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernost / Zygmunt Bauman ; přeložil Blumfeld s.m.* 2002. ISBN 8020409661.

Bourdieu, Pierre. 1986. “The Forms of Capital.” Pp. 241-258 in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, editováno J. G. Richardsonem. New York: Greenwood Press.

BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání / Pierre Bourdieu ; z francouzského originálu Raisons pratique ... přeložila Věra Dvořáčková.* 1998. ISBN 8071845183.

BROŽOVÁ, Dagmar. *Kapitoly z moderní ekonomie trhů práce.* V Praze: C.H. Beck, 2018. Beckovy ekonomické učebnice. ISBN 978-80-7400-719-4.

BRYNJOLFSSON, Erik a Andrew MCAFEE. *Druhý věk strojů: práce, pokrok a prosperita v éře špičkových technologií.* V Brně: Jan Melvil Publishing, 2015. Pod povrchem. ISBN 978-80-87270-71-4.

Braun, V. & Clarke, V. (2012) Thematic analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. 57-71). Washington, DC: American Psychological Association.

Carfagna L ‘Luka.’ Learning to share: Pedagogy, open learning, and the sharing economy. *Sociological Review*. 2018;66(2):447-465. doi:10.1177/0038026118758551.

Connell R, Pearse R, Collyer F, Maia JM, Morrell R. Negotiating with the North: How Southern-tier intellectual workers deal with the global economy of knowledge. *Sociological Review*. 2018;66(1):41-57. doi:10.1177/0038026117705038.

Cannizzo F. “You’ve got to love what you do”: Academic labour in a culture of authenticity. *Sociological Review*. 2018;66(1):91-106. doi:10.1177/0038026116681439.

CEDEFOP. *Future skill needs in Europe: critical labour force trends*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2016 ISBN: 978-92-896-2264-6

DURKHEIM, Émile. *Společenská dělba práce / Émile Durkheim ; [z francouzského originálu ... přeložila Pavla Doležalová]*. 2004. ISBN 8073250411.

Eurodenik - Mileniálové jako zaměstnanci – generace slabochů. *Eurodenik* [online]. Copyright © EKO VELARI s.r.o. Dostupné z: <http://eurodenik.cz/nazory/milenialove-jako-zamestnanci--generace-slabochu>

Generation Sell. WILLIAM DERESIEWICZ *The New York Times - Breaking News, World News & Multimedia* [online]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2011/11/13/opinion/sunday/the-entrepreneurial-generation.html>)

GÉRING, Zsuzsanna, KIRÁLY Gábor, CSILLAG Sára, KOVÁTS Gergely, KOVES Alexandra, GÁSPÁR, Tamás. Vision(s) of the University. Applying Participatory Backcasting to Study the Future of Higher Education. * *Journal of Futures Studies*. *Homepage * Journal of Futures Studies* [online]. Dostupné z: <https://jfsdigital.org/articles-and-essays/2018-2/vol-22-no-4-june-2018/visions-of-the-university-applying-participatory-backcasting-to-study-the-future-of-higher-education/>

GIDDENS, Anthony a Philip W. SUTTON. *Sociologie*. Vydání první, aktualizované a rozšířené. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0807-1.

Hlavní rysy vzdělávacího systému Česká republika | Eurydice. [online]. Dostupné z: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/czech-republic_cs

Ingram N, Allen K. “Talent-spotting” or “social magic”? Inequality, cultural sorting and constructions of the ideal graduate in elite professions. *Sociological Review*. 2019;67(3):723-740. doi:10.1177/0038026118790949.

Inayatullah, S. *The Millennium Project*; 2009. Causal Layered Analysis: an integrative and transformative theory and method. ISBN: 9780981894119

KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie / Jan Keller*. Druhé vydání. 2010. ISBN 978-8086-429-52-6.

LEIRMAN, Walter. Čtyři kultury ve vzdělávání: Expert, inženýr, prorok, komunikátor. *Čtyři kultury ve vzdělávání: Expert, inženýr, prorok, komunikátor / ed., překl. a autor závěrečné studie J. Vymazal.* 1996.

Mileniálové: Výsledky průzkumu STEM/MARK | Monster.cz. *Náborová řešení na Monster.cz* [online]. Copyright © 2019. Dostupné z: <https://firmy.monster.cz/hr/hr-best-practices/hr-informace/jak-upoutat-kandidaty/milenialove-vysledky-pruzkumu-stemmark.aspx>

Mileniálové nejsou líní, ale pracují jen z povinnosti • RESPEKT. *RESPEKT* [online]. Copyright ©. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/spolecnost/milenialove-nejsou-lini-ale-pracuji-jen-z-povinnosti>

NUSSBAUM, Martha Craven. *Ne pro zisk: proč demokracie potřebuje humanitní vědy / Martha C. Nussbaumová ; z anglického originálu Not for profit.* 2017. ISBN 9788070074893.

PETRÁŠEK, František. *Futurologická studia.* V Praze: Oeconomica, 2009. ISBN 978-80-245-1517-5.

PONGS, Armin. *V jaké společnosti vlastně žijeme?: společenské koncepce - srovnání.* Praha: ISV, 2000. ISBN 80-85866-59-5.

ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy.* Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6382-2.

Slaughter Richard. *Futures Education: Catalyst for Our Times*, Journal of Futures Studies, Vol 12, No 3, 2008. <http://www.jfs.tku.edu.tw/12-3/A02.pdf>

SMITH, Caroline, WATSON, Jane. *STEM: Silver Bullet for a Viable Future or Just More Flatland? * Journal of Futures Studies. Homepage * Journal of Futures Studies* [online]. Dostupné z: <https://jfsdigital.org/articles-and-essays/2018-2/vol-22-no-4-june-2018/stem-silver-bullet-for-a-viable-future-or-just-more-flatland/>

SNIJDERS, Dhoya, VAN DER DUIN, Patrick, MARCHAU, Vincent, VAN DOORN, Gerben Janssen. *Scenarios for ICT-related Education: A Qualitative Meta-analysis * Journal of Futures Studies. Homepage * Journal of Futures Studies* [online]. Dostupné z: <https://jfsdigital.org/articles-and-essays/2018-2/scenarios-for-ict-related-education-a-qualitative-meta-analysis/>

SINGH, Roma; SINGH, Yashvant. *Perspective of Futurology and its Implication in Education.* Global Journal of Enterprise Information System, [S.l.], p. 57-61, mar. 2018. ISSN 0975-1432. Available at:

<<http://www.informaticsjournals.com/index.php/gjeis/article/view/17899>>. Date accessed: 22 Jul. 2019. doi:<http://dx.doi.org/10.18311/gjeis/2017/17899>.

STANDING, Guy. 2011. *Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury.

ŠUBRT, Jiří a Jan BALON. *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada Publishing, 2010. Sociologie. ISBN 978-80-247-2457-7.

Tabulka generací - Boj o generace.... *Intro - Boj o generace...* [online]. Dostupné z: <http://generace.forbes.cz/tabulka/>

Uplatnění absolventů mimo obor a jeho důvody | Infoabsolvent.cz. *Informační systém o uplatnění absolventů škol na trhu práce* | Infoabsolvent.cz [online]. Dostupné z: <https://www.infoabsolvent.cz/Temata/ClanekAbsolventi/4-3-09/Uplatneni-absolventu-mimo-obor-a-jeho-duvody/25>

UKCES. *The Labour Market Story: Skills for the Future*. 2014.

Vzdělávání a trh práce, Národní ústav pro vzdělávání. *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. Copyright ©. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/vat>

Vzdělávací politika a priority EU, Národní ústav pro vzdělávání. *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. Copyright ©. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/projekty/vzdelavaci-politika-a-priority-eu>

WALLERSTEIN, Immanuel Maurice, Randall COLLINS, Michael MANN, Georgi DERLUGUIAN a Craig J. CALHOUN. *Má kapitalismus budoucnost?*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2016. Knižnice Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-235-7.

WAN ZAKARIA, Wan fariza alyati. TOFFLER Alvin: Knowledge, Technology and Change in Future Society. *International Journal of Islamic Thought* [online]. 2012, 1, 54-61. ISSN 22321314.

WEBER, Max. *Metodologie, sociologie a politika / Max Weber ; vybral a uspořádal Miloš Havelka*. 2009. ISBN 9788072983896.